

MRTYU: HİNDUİZM'DE ÖLÜM

Sevinç AKSİN

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dinler Tarihi,
sevinc.aksin@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5496-6164>

Canan SEYFELİ

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi,
cseyfeli@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-3379-2812>

Article Types / Makale Türü:

Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 01/02/2022,

Accepted / Kabul Tarihi: 01/05/2022

<https://doi.org/10.26791/sarkiat.1066730>

Bu makale, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalında Prof. Dr. Canan Seyfeli danışmanlığında devam etmekte olan "Hinduizm'de Yaratılış: Evren ve İnsan Algısı" künyeli tezden üretilmiştir.

MRTYU: HİNDÜİZM'DE ÖLÜM

ÖZ

Makalenin konusu *mrtyu*, yani Hinduizm'de ölümdür. Ölüm (*mrtyu*) fikri yaratılış, tanrıça *Mrtyu*, ruhgöçü ve *mokşa*, cenaze ritüeli ve ölüm sonrası hayat fikirleriyle ilişkisi doğrultusunda ele alınmıştır. Böylece yaratılıştan ahiret fikrine ölüme yüklenen anlamlar üzerinden Hinduizm'deki bütünlüğü ortaya koyma hedeflenmiştir. İlk yaratılışta Mutlak Bir'den kaynaklı olarak varlık sonsuzdur ve ölümün köken miti ölümsüzlüğe son vermeyi anlatır. Ölüm, Upanişadlar felsefesiyle gelişen ruhgöçü fikriyle yakından ilişkilidir. Her şeyin başlangıcı Mutlak Bir'dir. Dolayısıyla nihai hedef (*mokşa*) tekrar ona ulaşmaktır. Ulaşamayan ruh ruhgöçüne tabi olur. Yeniden doğuş *karma* yasasıyla işler. *Karma* tanrısal alemde cennet ve cehennem ve ruhgöçüyle yeniden doğumun nasıl olacağını belirleyen ilkedir. Sürekli ruhgöçü, ruhun döngüsel olarak ilüzyon (*avidya*) içerisinde tutsak kalmasıdır. Her ruhgöçü yeni bir karmayla bu yanılgıdan kurtulma imkanıdır. Kurtuluşun gerçekleşmesi ise *mokşaya* ulaşma ve bu döngüden kurtulmadır. Hinduizm'de ruh ölümsüz, beden ise ölümlü ve maddi aleme aittir. Ölümsüz olan ruh Mutlak Bir'de sonsuzluğa ulaştığında *samsara* çarkından kurtulmuş olur. Hinduizm'de ölümün doğum (başlangıç, yaratılış) anlamı, ruhgöçü fikrinden dolayı diğer dinlere göre yaşamı daha derinden etkiler. Bu nedenle ölüm bir son değil yeni bir yaşamdır. Hindu cenaze ritüeli de buna göre biçimlenmiştir. Cesetin yakılması ruhun diğer dünyaya geçişini rahatlatmak için Agni'ye kurban sunusudur. Ateş, Brahman'ın alevidir. Kıyamet ise evrenin ölümüdür ve yeniden doğmasının sebebidir. Buna evrenin yeniden doğumu veya evrensel ruhgöçü denebilir. Bu yüzden Hinduizm'de ruhgöçü evrenin yeniden doğumu fikriyle de doğrudan ilişkilidir. Buna göre evrensel ölüm ve doğum, kıyametin kopması ve evrenin yeniden yaratılmasıdır. Evrenin ölümü ve doğumu *kalpa* ve *yuga* terimleriyle açık hale gelir. Ruhgöçü, evrenin kıyametine yeni *kalpa* anlamı yüklerken yenilenme anlamı da taşır. Şimdi Kali Yuga çağıdır. Bu çağın kıyametini Kalki gerçekleştirecektir. Vişnu her kalpanın başı ve sonunda evreni yeniler. Bu yenileme kıyamet ve yaratılışın başlangıç zamanına tekrar dönüş anlamına gelir. Ancak bu dönüş evrensel anlamda Mutlak Bir'e ulaşma anlamı taşımaz. Sadece evrenin başlangıcına dönülerek yenilenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Mrtyu, Ölüm, Ruhgöçü, Mokşa, Cenaze Ritüeli, Ölüm Sonrası Hayat.

MRTYU: DEATH IN HINDUISM

ABSTRACT

The subject of the article is *mrtyu*, that is, death in Hinduism. The idea of death (*mrtyu*) is discussed in relation to the ideas of creation, the goddess *Mrtyu*, reincarnation and *moksha*, the funeral ritual, and the afterlife. Thus, it is aimed to reveal the integrity in Hinduism through the meanings attributed to death to the idea of the hereafter from creation. Originating from the Absolute One in the first creation, existence is infinite, and the origin myth of death tells about ending immortality. Death is closely related to the idea of reincarnation, which developed from the Upanishads philosophy. The beginning of everything is the Absolute One. So the ultimate goal (*moksha*) is to reach it again. The soul that cannot reach it is subject to reincarnation. Rebirth works by the law of *karma*. *Karma* is the principle that determines what heaven and hell and rebirth will be like in the divine realm. The soul, which cannot reach salvation, is cyclically trapped in the illusion (*avidya*). Every reincarnation is an opportunity to get rid of this illusion with a new karma. As for the realization of liberation, it is reaching *moksha* and getting out of this cycle. In Hinduism, the soul is immortal, while the body is mortal and belongs to the material realm. When the immortal soul reaches eternity in the Absolute One, it is freed from the wheel of *samsara*. The birth (beginning, creation) meaning of death in Hinduism affects life more deeply than other religions due to the idea of reincarnation. Therefore, death is not an end but a new life. The Hindu funeral ritual was also shaped accordingly. The cremation of the corpse is a sacrificial offering to Agni to ease the soul's passage to the other world. Fire is the flame of Brahman. When it comes to the apocalypse, it is the death of the universe and the reason for its rebirth. This might be called the rebirth of the universe or the universal reincarnation. Therefore, reincarnation in Hinduism is also directly related to the idea of the rebirth of the universe. According to this, universal death and birth is the breaking and re-creation of the apocalypse. The death and birth of the universe becomes clear in terms of *kalpa* and *yuga*. While reincarnation gives the meaning of new kalpa to the apocalypse of the universe, it also carries the meaning of renewal. Now is the age of Kali Yuga. Kalki will bring about the apocalypse of this age. Vishnu renews the universe at the beginning and end of every Kalpa. This renewal means a return to the origin, the origin of the apocalypse and creation. However, this return does not mean reaching the Absolute One in the universal sense. It is simply the renewal of the universe by returning to its beginning.

Keywords: Mrtyu, Death, Rebirth, Moksha, Funeral Ritual, Afterlife.

GİRİŞ

Makalenin konusu Hinduizm’de *mrtyu* olarak isimlendirilen ölümdür. Hinduizm’de ölüm (*mrtyu*) fikri yaratılış fikriyle, tanrıça *Mrtyu* ile, ruhgöçü ve *mokşa* fikirleriyle, cenaze ritüeliyle ve ölüm sonrası hayat fikriyle doğrudan ilişkisi bulunan bir konudur. Bu nedenle ölüm fikri bu yönleriyle ele alınmıştır. Çalışmanın bu doğrultudaki temel amacı ölümün mitolojiden cenaze ritüeline, başlangıç fikrinden son fikrine kadar bir bütünlük arz ettiğini ortaya koymaktır.

Hinduizm’de ölüm mutlak bir son olmayıp yaratılış ve yeniden doğum fikrini de barındırır. Veda, Brahmana, Upanişad, Mahabharata ve Darmaşatraya gibi ilk dönem Hindu kutsal metinlerinde ölüm kelimesi Sanskritçe “*mrtyu*” kavramı ile ifade edilmiştir. Hinduizm’de ölüm, nihai anlamda ruh için söz konusu değildir. Çünkü ruh Mutlak Bir’endir ve nihayetinde ona döneceği için ölümsüzdür. Dolayısıyla ölüm beden için söz konusudur ve ruhgöçünde beden sadece bir kaptır. Ruh fikrinde ölüm ruhgöçüyle anlam bulur. Yaşayan insan için ruhgöçü, ölüm ve yeniden doğumdur, dolayısıyla ölümün sadece bedensel olduğunu değil de ruhun ölümü şeklinde de algılar. Çünkü ruhun ölümsüzlüğü ya da yeni hayatlarına akışı-geçışı dünya gözüyle görülmez. Bu durum ölüme yüklenen anlamların ve ölümlle ilgili inanç ve uygulamaların genişlemesine ve çeşitlenmesine yol açar.

Mrtyu kelimesi Hindu mitolojisinde ölüm tanrısı/tanrıçasına da isim olmuştur. Vedalarda ölümlle ilgili tanrı ve tanrıçalar *Mrtyu*, Yama ve Mara’dır. Tanrıça *Mrtyu*, Hinduizm kutsal metinlerinde, mitolojide ateş tanrısı Agni, rüzgar (hava) tanrısı Vayu ve Güneş tanrısı Aditya ile de ilişkilidir. Yaratılıştaki rol oynayan bu üç tanrı ölümün (*Mrtyu*’nun) soluğu olarak da tanımlanmıştır.

Veda yaratılış mitlerinde, Mutlak Ruh’un yerinde Brahma yaratıcı tanrı olarak vardır ve evreni ve içindeki canlı-cansız tüm varlıkları yaratandır¹. Hinduizm kutsal metinlerinden Mahabharata destanında yaratıcı tanrı Brahma’nın ölüm tanrıçası *Mrtyu*’yu yaratması ölümün köken mitini ifade eder. Ölümün köken mitinde Brahma sürekli yaratılışa, yaratılanların ölümsüzlüğüne ve sürekli çoğalmasına bir son vermek için tanrıça *Mrtyu*’yu ve ölümü (*mrtyu*) var etmiştir. Hint mitolojisinde tanrıça adı ve felsefi olgu olarak *mrtyu*, Brahma’nın yaratma rolünün devamını sağlayan ilke ve yaratılışın veya yaratılmış varlıkların bir sebebi olarak yer alır. Bu nedenle ölüm her yaratılıştaki anlam ve ifadesini bulmuş, her varlıkta mevcut ve içiçe olmuştur. Bu durum, yani ölümün hem yaratılıştaki hem de sonda birlikte mevcudiyeti ve sembolik ifadesi Hint mitolojisinin genelinde vardır. Buna göre *mrtyu*, ölümün iki yüzünü; son ve başlangıç, ölüm ve doğum, yaratılış ve ahiret anlamını birlikte kuşatmıştır.

Hinduizm’in ölüm kavramında çok açık olmayan, gizli bir anlamı vardır. Bu anlam doğum, başlangıç ve yaratılış manasındadır ve Upanişadlar felsefesiyle gelişen ruhgöçü fikriyle yakından ilişkilidir. Ruhgöçü bireyin ölümünde yeniden bedenlenme anlamına gelirken *kalpalar* çağı fikrinde ise evrenin kıyametine ve yenilenmesine, başka bir ifadeyle evrenin ruhgöçüne işaret etmektedir. Ruhgöçünde yeniden doğumun ilkesi *karmadır*. *Karma* cennet ve cehennemde kalışın ve dünyaya yeniden doğumun nasıl olacağını belirleyen ilkedir. Yeniden doğum döngüsü acıları sürekli uzatma anlamı taşır. Bu nedenle kurtuluş, yani *mokşa* gerekir. *Mokşa* nihai sonsuzluk ve özgürlüktür. Çünkü ölüm-doğum döngüsünden kurtuluş Mutlak Bir’e, herşeyin başlangıcı olan tek sonsuza ulaşmak anlamına gelir. Bu nedenle ruhgöçü ve bundan kurtulma anlamındaki *mokşa*’nın ölüm fikriyle ilişkisini açıklığa kavuşturmak çalışmanın hedeflerinden birisidir.

Hinduizm’in ölüm kavramında çok açık olmayan, gizli bir anlamı vardır. Bu anlam doğum (başlangıç, yaratılış) manasındadır ve Upanişadlar felsefesiyle gelişen ruhgöçü fikriyle yakından ilişkilidir. Ruhgöçü birey için ruhun ölüm sonrasında tekrar dünya bedeninde doğması anlamına gelirken *kalpalar* çağı fikrinde evrenin kıyametine ve yenilenmesine, başka bir ifadeyle evrensel ruhgöçüne işaret etmektedir. Ruhgöçünde yeniden doğumun ilkesi *karmadır*. *Karma* ruhun cennet ve cehennemde kalışının ve dünyaya yeniden doğumunun nasıl olacağını belirleyen ilkedir. Yeniden doğum döngüsü acıları sürekli uzatma anlamı taşır. Bu nedenle kurtuluş, yani *mokşa* gerekir. *Mokşa* nihai sonsuzluk ve özgürlüktür. Çünkü ölüm-doğum döngüsünden kurtuluş Mutlak Bir’e, herşeyin başlangıcı olan tek sonsuza ulaşmak anlamına gelir. Bu nedenle

¹ Ashok Kumar Das, *A Study of the Interface Between Vedic Thoughts and Modern Physics with Reference to Creation of the Universe* (Silchar: Assam University, Degree Of Doctor, 2007), 64.

ruhgöçü ve bundan kurtulma anlamındaki mokşanın ölüm fikriyle ilişkisini açıklığa kavuşturmak çalışmanın hedeflerinden birisi olmuştur.

Çalışmanın temel amacı, *mrtyu*nun kutsal metinlerde (mitolojide) yaratılış, dünya hayatı ve ölüm sonrası hayat fikirlerinde tuttuğu anlamlar ve bunların evren ve insan fikriyle ilişkisini ortaya koymak, bütünlüğünü açığa çıkarmaktır. Hinduizm'de ölümün özellikle ruhgöçü ve evrenin yeniden doğumu fikriyle doğrudan ilişkisi vardır; ölüm ve doğum neredeyse birbirinden ayrılmayan tek figür gibidir. Bu, insanda ruhgöçü fikriyle açığa çıkarken evrensel ruhgöçü de denebilecek evrenin yenilenmesi ise *kalpa* çağı fikriyle açık hale gelir. Bu nedenle çalışmada ölümün hem insanda hem yaratılmış evrende yenilenme anlamıyla yer aldığını ve bunun ruhgöçü ve *mokşa* fikriyle işlevini açığa çıkardığını ortaya koymak ikincil hedeflerdendir.

Ölümün Hint mitolojisinde ve kutsal metinlerde çeşitli anlamları vardır. Aynı zamanda ölümün farklı tanrıçalarla ilişkisi kurulmuştur. Ancak insan yaşamına yansımada ölüm ve yeniden doğum anlamıyla ruhgöçü fikrinde önemli rol oynar. Son ve kıyamet anlamıyla ise yaşamda ölüm ritüelini biçimlendirirken kıyamet ve ahiret fikrini de etkilemiştir. Bu nedenle, makalede bu hususlar dikkate alınarak konu sırasıyla, “Hint Kutsal Metinlerinde Ölümün Yaratılışla İlişkisi”, “Hint Mitolojisinde Ölüm: Mrtyu’nun Üç Soluğu (Agni, Vayu ve Aditya)”, “*Mrtyu*: Ölümün Ruhgöçü, Karma ve Mokşayla İlişkisi” ve “*Mrtyu*: Ölümün Cenaze Ritüeli ve Ölüm Sonrası Hayatla İlişkisi” başlıkları altında ele alınmıştır.

1. HİNT KUTSAL METİNLERİNDE ÖLÜMÜN YARATILIŞLA İLİŞKİSİ

Mrtyu, Sanskritçe bir kelimedir ve en genel anlamıyla ölüm manasındadır². Bu kelime, ölme anlamı ve Ölüm Tanrısına isim olması³ yanında ek olarak oluşturulan birçok Sanskritçe kelimeye ölüm anlamını mün-demiç bir şekilde farklı anlamlarda da kullanılmıştır⁴. Aslında sadece ölüm için kullanıldığını söylemek mümkündür. Ölüm anlamında kullanılan başka bir kelime *Marana*dır. Ancak öldürmek kökünden gelmektedir⁵. Dolayısıyla doğrudan ölümü ya da ölüm mefhumunu anlatan bir kelime değildir.

Hinduizm’in ölüm fikrini doğrudan ilgilendiren öğretilerin başında ruhgöçü gelir. Ancak ruhgöçü (*punar janma*)⁶ yanında *karma* (eylem), *mokşa* (kurtuluş) gibi ölümle ilişkisi belirgin olan diğer kavramların ilk dönem kutsal metinlerde bulunmadığı görülür. Bu kavramlar Upanişadlarda, özellikle de Naçiketasa⁷ ile Ölüm Tanrısı Yama arasında geçen ölüm, ruh, ruhun ölümsüzlüğü, ölüm sonrası hayata dair diyaloglar metni olan Katha Upanişad’da⁸ geliştiği bilinmektedir.⁹ Bununla birlikte ölümün kutsal metinlerden itibaren Hint düşüncesinde bir konsept içeren kavramsal biçimlenme yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu biçimlenmenin Hinduizm’in bugünkü temel özellikleriyle bir din haline geldiği ve aynı zamanda kutsal metinlerin oluştuğu süreçte gelişmesi akla yatkındır. Bu durumda ölüme yüklenen “ölümde doğum” anlamının, yani ruhgöçü fikrinin aynı süreçte geliştiği söylenebilir. Ruh karmik birikimlere göre dünya aleminden tanrısal aleme (*Devayana*), atalar alemi (*Pitriyana*) ve dünya alemine tekrar dönüş şeklinde üç farklı güzergahta yol alır¹⁰. Ruhgöçü yaratılmış varlıklarda dünya aleminden tanrısal aleme oradan tekrar dünyaya gelme biçiminde gerçekleşir. Ruhun yeniden doğumuna benzer bir durum evrenin yenilenmesi fikrinde de yer alır. Bu, Hinduizm’de *kalpa*larla ifade edilen evrenin yeniden doğmasıdır ve buna evrensel ruhgöçü denebilir. Evrenin yeniden doğumu, önce ölümü gerektirir ve bu yaratılmış tanrısal alemin kuşattığı evrenin bir çağının ölmesi ve yeni bir çağının doğması şeklinde işler. Hinduizm, dini sisteminin merkezine birey ve evrenin ötesinde

2 “Mrtyu: English Translation of the Sanskrit Word”, *Sanskrit Dictionary.org* (Erişim 29 Ekim 2021).

3 Gian Giuseppe Filippi, *Mrtyu: Concept of Death in Indian Traditions*, çev. Antonio Rigopoulos (New Delhi: D.K. Printworld, 1996), 242.

4 “Mrtyu: Sanskrit Dictionary for Spoken Sanskrit”, *Learn Sanskrit.cc* (Erişim 29 Ekim 2021).

5 “Marana: Sanskrit Dictionary for Spoken Sanskrit”, *Learn Sanskrit.cc* (Erişim 29 Ekim 2021).

6 Klaus K. Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism* (Oxford: Oneworld Publications, 2003), 151.

7 Constance A. Jones - James D. Ryan, *Encyclopedia of Hinduism* (New York: Facts On File, 2007), 299.

8 *Upanishadlar*, çev. Korhan Kaya (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008), 245.

9 Veenat Arora, “Death Beliefs in Hinduism: An Analysis of Hindu Sacred Texts”, *Summerhill: IAS Review* XXVI/2 (2020), 12.

10 Ali İhsan Yitik, *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi* (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996), 90,91.

herşeyi kuşatan Mutlak fikrini yerleştirmiştir. Nihai kurtuluş (*mokşa*) fikri de Mutlak Ruh'a ulaşma anlamındadır. Dolayısıyla burada kaynağı Mutlak Ruh olan tüm ruhların tekrar Mutlak Ruh'a ulaşması fikri yer almaktadır. Ruhgöçünden nihai kurtuluş ise sonsuza doğmaktır, ölümü olmayan doğumdur. Bunun içinse önce ölmek gerekir ve buna sürekli ölümlerden kurtaran nihai ölüm denebilir. Nihai ölüme ise Mutlak Ruh'a ulaşmada temel döngüsel zincirden kurtuluş ve mutlak doğumun gerçekleşmesini sağlayan mutlak ölüm denebilir.

Hindu yaratılış fikrini barındıran temel metinlerden Rig Veda'da ölüm ölümsüzlükle birlikte stabil bir şekilde anılır. Başlangıçta, “*Ne ölüm vardı ne de ölümsüzlük. ... Sadece Tanrı (Mutlak Bir) kendi gücüyle rüzgârsız nefes aldı. Tanrı dışında hiçbir şey yoktu.*”¹¹. Bu ifadeler ölüm ve ölümsüzlüğü birbirinin karşıtı olarak vermiştir. Ezeldeki durumda bunlar yoktur, dolayısıyla yaratılışla varlık sahasına çıkmaları söz konusudur. Yaratılışta yaratılışın efendisi konumundaki Prajapati, Vedik kahinler tarafından Mutlak Bir'in kişileştirilmiş hali olarak kabul edilmiştir. Özellikleri arasında “ölümsüzlük ve ölüm bahşeden” de vardır¹². Ölüm ve ölümsüzlük yine karşıt şekilde ifade edilirken böylece varlık sahasına da çıkmışlardır. Bu ifadeler Prajapati'nin iradesiyle ölümün “*bir yaşam formunun gizli durumuna geri dönmesi*” anlamına geldiği şeklinde yorumlanmıştır¹³. Burada ölümün mahiyeti belirsiz olsa da bu kutsal metinlerdeki ölüm-ölümsüzlük birlikteliği (aralarındaki sebep-sonuç ilişkisi) Hint düşüncesinde ölüme doğum anlamının yüklenmesinde etkili bir kaynak niteliğindedir. Çünkü ölüm, ruhgöçünde yeniden doğumla ölümlü olmayı, ancak bunun tersine nihai ölümlü ölümsüzlüğe (*mokşa*) doğmayı ifade etmiştir. Dolayısıyla ilk metinlerde açık olmasa da ruhgöçü fikri ölüm fikrine paralel olarak zamanla gelişmiştir. Böylece kutsal metinleri biçimlendiren akıl ölüm fikrini ve ölümlü ilgili kavramları da geliştirmiştir.

Ölüm konusu Rig Veda'da ikinci bir şekilde geçerken ölümü uzakta tutmak, ölümü uzatmak gibi anlamlarda yer almıştır¹⁴. Atharvaveda'da ise ölüm hem *Mrtyu* hem de Yama ile ilişkili olarak geçmiştir. İkisi de ölüm tanrısıdır. Ancak ölümlü ilgili farklı işlevleri vardır. *Mrtyu* tüm yaratılmış varlıkların efendisidir ve canlıların dünyasına hükmeder. Yama ise ölmüşlerin, yani Ataların efendisidir ve onlara hükmeder. Nihayetinde her ikisi de varlıkların hayatıyla ilgilenirler¹⁵.

Hindu kutsal metinlerinin her biri, kendi döneminde önceki döneme eklenme ve öncekilerin bir yorumu olarak şekillenme özelliğine sahiptir. Bu nedenle ölüm fikri de metinlerin sürecine paralel olarak belirginleşmektedir. *Mrtyu*nun yaratılışla ilişkilendirildiği metinler Ayurveda yorumu olan Satapatha Brahmana, Upanişadlar ve Mahabharata'dır. Bunlardan Satapatha Brahmana'da yaratılış konusu önceki metinlere paraleldir, ancak başlangıçta ölüm ve ölümsüzlüğün yokluğu yerine sadece yokluk olduğunu ifade eder¹⁶. Upanişadlara gelince ölüm yaratılışla ilişkisi bakımından daha açık hale gelir. Brihadaranyaka Upanişad'da yaratılış öncesine işaret ederek şöyle geçer: “*Başlangıçta hiçbir şey yoktu. Her şey ölümlü, açlıkla örtülmüştü, çünkü açlık ölümdür.*”¹⁷ Buradaki açlık, ölüme gerçek anlamı dışında bir anlam yüklenmiştir. Advaita Vedanta¹⁸ okulunun modern dönem temsilcilerinden Swami Sivananda'nın¹⁹ öğrencisi olan Krishnananda²⁰,

11 *The Vedas: An English-only, indexed version of the 4 Veda Samhitas in one document* (Dharmic Scriptures Team, 2002), 1.10.129.

12 *The Vedas*, 1.10.121.

13 Arora, “Death Beliefs in Hinduism”, 11.

14 *The Vedas*, 1.8.18; 1.10.18.

15 Nagendra Kr. Singh, *Vedic Mythology* (New Delhi: S.B. Nangia A.P.H. Publishing Corporation, 1997), 89.

16 *The Satapatha-Brahmana According to the Text of the Madhyandina School: Kanda V-VII*, thk. F. Max Müller, çev. Julius Eggeling (Oxford: Clarendon Press, 1894), 6:1:1.

17 *Upanishadlar*, 4.

18 **Advaita Vedanta**: Hinduizm'de Vedaların otoritesini kabul eden altı felsefi ekol (Nyaya, Vaisesika, Samkhya, Yoga, Mimamsa, Vedanta) vardır. Bkz. Ali İhsan Yitik - Hammet Arslan, “Vedalar ve Kaynağı Üzerine”, *Milel ve Nihal* 8/1 (2011), 246; Advaita Vedanta ekolü Vedanta (Uttara Mīmāṃsā) grubunda yer alır ve dokuzuncu yüzyılda Şankara tarafından kurulmuştur ve on üç yüzyıl boyunca Hindistan'da en fazla takipçiye sahip olan büyük bir okuldur. Bkz. Fuat Aydın, “Hint Düşüncesinde Varlığın Birliği ya da Şankara'nın Advaita Vedantası'nın Varlık Anlayışı”, *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri-II*, ed. Mehmet Bulgen - İsmail Taşpınar (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 231.

19 Klostermaier, *A Concise Encyclopedia of Hinduism*, 173.

20 Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 244,245.

ölümü herşeyi yutan, yok eden açlık anlamında yorumlamıştır²¹. O, Hinduizm kutsal metinlerinden Brihadaranyaka Upanişad'da yaratılışla ilgili mitte geçen *mrtyu* kelimesini “ölüm ilkesi” şeklinde ifade etmiştir. Krishnananda ölüm anlamlı açlığı, bilinen somut açıklıktan ziyade metafizik bir ilke, kozmik bir unsur olarak görmüştür. Başlangıçta hiç birşeyin olmayışı herşeyin ölümle yani açlıkla kaplı oluşu herşeyi yutan tüketen bir ölüm ilkesi ile açıklanmıştır. Ölümüne açlık anlamı yüklemeyi devam ettirerek nesnelere kavrama dürtüsünden kaynaklı onu kapma ve yutma açlığı, hiçbirşeyin olmama olgusu ölümle sembolize edilmiştir. Ayrıca *mrtyu*, bölünmez olan Mutlak'ın yaratma dürtüsüyle kendini bölme özelliği²², çeşitlilik, çokluk biçiminde tezahür etme durumu ve şeylerin orijinal durumunu yok etme olarak tanımlanır²³.

Doğu dinleri ve özelde Hinduizm ile ilgili çalışmalar yapan Max Müller de Sanskritçe “*mrityu (mrtyu)*” kelimesini “ölüm” şeklinde açıklamıştır. Ancak Max Müller Brihadaranyaka Upanişad'da geçen *mrtyu* kelimesini hem yaratılan ilk varlık hem de yokluk ve açlık anlamlarında kullanmıştır²⁴. Bu da *mrtyu* kavramının yaratılış ve son anlamını barındırdığını gösterir niteliktedir.

Vedalara göre yaratılış öncesinde aslında Mutlak Bir'den başka bir şey yoktu ve bu yokluk yaratılışla varlığa çıkacak olanların yokluğu anlamında ölümle ve açlıkla ifade edilmiştir. Dolayısıyla buna göre ölümden yaratılış ve varlık çıkmıştır. Buradaki yokluk, ölüm ve açlık, varlığa çıkma sonradan olanlar, yani yaratılanlar için geçerlidir. Bunun gerçekleşmesi yaratılış öncesindeki “Mutlak Bir” vasıtasıyladır. O, yokluktan (*ölüm ve açıklıktan*) varlığı çıkarır, bunu düşünme ile yaratarak gerçekleştirir²⁵. Burada, ayrıca sonradan var olanların sonluluğu veya yaratılmışların ölümlülüğü vurgulanmış olur. Bu nedenle ölüm ve ölümsüzlük sonraki kutsal metinlerde veya mitolojide, Hindu yaşamında ve ahiret fikrinde rol oynarken bunlara mekân olarak iki alem biçilmiştir. Yani iki alemde ölüm ve ölümsüzlük söz konusudur. Bu alemler insan evreni ve tanrısal (yaratılmış) evren diye ifade edilebilir.

Mahabharata'ya geldiğinde ölümle ilgili inançlar açığa çıkmaya başlamaktadır. Öncelikli olarak Hindu yaşamını biçimlendirmede en etkili metinlerden olan Mahabharata destanı ölümün doğuş mitine yer verir. Buna göre *Mrtyu*'nun ölüm tanrıçası olarak doğuşu, aynı zamanda ölümün ve ölümlü olmanın da başlangıcı anlamına gelmektedir. Buradaki ölüm yaratılmışların ölümüdür ve Mutlak Bir yine bir tanrısal varlık olan yaratıcı Brahma olarak kişileştirilmiştir. Bunu Upanişad Brihadaranyaka metninden anlamak mümkündür. Mutlak Bir düşünce ve tapınımın primordiyal suyu, sonra suların gerçeğini (*satyam*), yani Brahma'yı yaratır. Brahma Prajapati'yi, o ise tanrıları yaratır²⁶. Tanrısal alemde diğer tanrısal varlıklar yaratıldıktan sonra “gerçek”, yani yaratılmışların gerçeği Brahma prototip bir davranış olarak tapınır. Yaratılışın şekillendiği Mahabharata'da ise Brahma'nın evreni ve içindeki canlıları yaratması ölümün başlangıç mitini barındırmaktadır. Buna göre yaratılan canlılar yaratıcı gibi göksel ve ölümsüzdür. Sürekli yaratılışla dünya ölümsüz varlıklarla dolar. Yeryüzü dolunca Tanrıça Bhumi bu durumdan acı ve rahatsızlık duyar ve bu durumdan rahatsız olan Brahma'ya haber verir. Brahma çözüm bulamaz, sonunda gökyüzü ve yeryüzü arasını ateşe vererek yeryüzünde yıkımı başlatır. Bunun üzerine yıkım tanrısı Şiva “*Sen tüm dünyanın Yaratıcısı ve velinimetisin. Neden onları yok etmeye çalışıyorsun, ya Rab?*” diyerek Brahma'yı uyarır. Daha önce dünyayı yaratma görevinden vaz geçen Şiva öfkeyi iyi bilir ve Brahma'dan kendisini toparlamasını ister. Brahma, çözüm için çabalarken kaşlarını çatmıştır ve kaşlarının arasından kırmızı, esmer ve dili dışarı sarkmış dişi bir tanrıça ortaya çıkar. Bu, Brahma'nın gazabından doğan *Mrtyu*'dur. Tanrıça *Mrtyu*'nun yaşamdaki rolünü anladığında gülümsemesi sona erer. Brahma, *Mrtyu*'dan yarattığı canlıları öldürmesini ister. Ancak *Mrtyu*, ızdırap içerisinde çaresizce ağlar. Bu kendisinden istenen günahın yasıdır. Ayrıca, sağlıklı insanların canını alma görevinden dolayı lanetlenmeden korkan *Mrtyu* yüzbinlerce yıl boyunca inzivaya çekilir. Brahma, kefaret anlamlı davranış üzerine *Mrtyu*'ya suçluluk ve günahın kurtulması için yaşam döngüsünde ölümün gerekliliğini açıklayarak onu görevine ikna eder. *Mrtyu*'nun gözyaşları ise insanları

21 Swami Krishnananda, *Brihadaranyaka Upanishad* (Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, ts.), 45.

22 Krishnananda, *Brihadaranyaka Upanishad*, 44-47.

23 M. B. Kulkarni, *Brahmanic Mythology: A Study Based on Six Important Brahmanas* (Cass, Poona: The University of Poona, Ph. D. In Sanskrit, 1973), 681.

24 *The Sacred Books of East, The Upanishads*, çev. F. Max Müller (Oxford: At The Clarendon Press, 1884), 2/75,76.

25 *Upanishadlar*, 4.

26 *Upanishadlar*, 68.

yok eden hastalıklara dönüşür. Böylece yaratılmışların ölümsüzlüğü sona ermiş ve ölümlülük kazanmışlardır, ancak tanrısal özelliklerinin hepsini kaybetmemişlerdir. Ayrıca ölüm ve yaşam döngüsü bu kayıp için bir kefaret sayılmıştır. Brahma, varolan tüm canlılarda açgözlülük, kin, kıskançlık gazap gibi insanın vücudunu etkileyen duyguların olduğunu ifade eder. Canlıların kalplerinde yeniden doğmalarını sağlayacak arzu ve öfke olacağından ölüm bir yok oluş olmayacaktır. Brahma evrendeki canlıların yok edilmesiyle *Mrtyu*'nun kendi darmasını takip edeceğini söyler.²⁷ Böylelikle ölüm tanrıçası *Mrtyu*, yeniden yaratılış için ölüm görevini üstlenir.²⁸ Ölüm fikrinin kökenine dair mitoloji bir yandan başlangıç zamanında neler olup bittiği ile ilgili bilgi verirken öbür taraftan insanın neden ölümlü bir varlık olduğunu açıklar.²⁹

Hindu felsefesinde ölüm ile yaratılıştaki çeşitlilik arasında da bağ kurulmuştur. Buna göre evrenin yaratılışında ölümle (açlıkla) çeşitliliğin var olduğu düşüncesi vardır. Yaratılış öncesindeki yokluk ve sadece “Mutlak Bir”in var olması, ilk dönem kutsal metinlerde açıktır. Bu, evrensellik diye tanımlanmıştır ve yokluğun yok olmasıyla, yani ölümüyle yaratılışın meydana geldiği düşüncesi söz konusudur. Aslında bu düşünce, yaratılış öncesindeki “Mutlak Bir” ile ölüm (açlık) fikrini yorumlama ve birleştirerek birbirine uygun hale getirme çabasıdır. Burada ölüm yine yok oluş değildir ve evrenselliğin ölümü³⁰ evrensel bilincin (Mutlak'ın bilincinin) geçici olarak ortadan kalkması anlamındadır³¹. Ortadan kalkma, aktif ve pratik amaçlarda etkin olan bilincin kaybolması anlamındaki dünya ölümü ile paralel ve eşdeğer olduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla bu bir yok olma değil metafiziksel anlamda bilincin kendini geri çekmesidir. Mutlak ise uzay, zaman, mekân gibi yaratılmış unsurlardan arınıktır, bu nedenle O'nda çokluk ve çeşitlilik tezahür etmez. Tezahürün gerçekleşmesi içinse *mrtyu*, yani ölüm ve ölüm prensibi gerekir. Bu yaratılış fikrinde ölüm, bedensel yok oluş anlamında değil tanrısal alemin doğuşu anlamındaki ölüm ilkesidir, metafiziksel-dir. Yaratılış, içinde maddi evrenin tohumunu barındıran evrensel tohumla (Hiranyagarbha) gerçekleşirken Mutlak bilinç ölüm ilkesiyle geçici olarak geri çekilir. Bu evrenselin yeni tezahürüdür³². Evrensel tohum (Hiranyagarbha) varoluşun potansiyel halidir ve evren, canlı ve cansız varlıklar ondan meydana gelmiştir.³³ Tohum yaratılış öncesi “Mutlak Bir”i ifade eder ve tüm yaratılmışların özüdür.

Evrensel tohum ve ondan tezahür eden evrensel çeşitlilik banyan ağacı ve tohumu ile sembolize edilmiştir. Banyan ağacı küçüktür, ama göklere yükselen devasa bir ağaçtır³⁴. Tohumuna bakıldığında, hatta kesildiğinde içinde bu ağacı gösteren bir şey bulunamaz. Kendisinde çeşitliliği barındıran Hiranyagarbha da aynı şekilde çeşitliliğin potansiyel tohumudur³⁵. Başka bir benzetme ayna benzetmesidir. Bu, aynı zamanda çokluk ve çeşitliliğin yanılısama olmasıyla da ilişkilidir. Kişi ve aynadaki yansıması yaratılışta asıl gerçeklik olan evrenin özne, canlıların ise nesne olmasına benzetilir. Kişinin aynadaki yansımasını kendisi zannetmesinde olduğu gibi dünya hayatında insanlar asıl gerçekliğin nesne (canlılar) kendilerinin ise özne olduğu yanılıgısına kapılır.³⁶ Dolayısıyla yanılıgı, asıl gerçekliği algılayamama, yıkım ve ölümdür. Ölüm ise sonsuz gerçekliğe değil yeniden dünyaya doğum döngüsü anlamına gelir. Yaratılışta ise Mutlak'ın konunun bu tersine çevrilmesi, tek tohumdan yaratılmış çokluğa geçiş *mrtyu*, yani ölümden doğuşa geçiştir. Mutlak'tan uzay, zaman, neden tezahür ederken bilinçten maddeye dönüşme olur. Benlik, aynada olduğu gibi kendini görür ve öteki olarak algılar. Bu yaratılıştır. Yaratılış, evrenin Benlik'in bir nesnesi haline gelmesi, öznenin nesne olmasıdır. Bu yanılıgı halinden kurtularak bilincin kendi Öz'üne dönüşü, yaratılışın ve yaşamın nihai amacını oluşturur³⁷. Yaşam ve ölüm, yani döngü kozmosun kendini gerçekleştirme amacına

27 *The Complete Mahabharata: Drona Parva*, thk. Ramesh Menon, çev. S. B. Pillay (New Delhi: Rupa, 2014), Canto 52.

28 Wendy Doniger, *Hindu Myths* (London: Penguin Books, 1975), 26.

29 Mircea Eliade, *Mitlerin Özellikleri* (İstanbul: Alfa Mitoloji, 2016), 24.

30 Heinrich Zimmer, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, ed. Josebh Campbell, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 56.

31 Krishnananda, *Brihadaranyaka Upanishad*, 52.

32 Krishnananda, *Brihadaranyaka Upanishad*, 53.

33 Pradnya Konarde, *Evolution of Matsya : A Study* (Pune: Tilak Maharashtra Vidyapeeth, 2010), 34-36.

34 Swami Krishnananda, *The Essence of The Brihadaranyaka Upanishad* (Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1977), 13.

35 Krishnananda, *Brihadaranyaka Upanishad*, 54.

36 Krishnananda, *Brihadaranyaka Upanishad*, 56,57; Krishnananda, *The Essence of The Brihadaranyaka Upanishad*, 28.

37 Hatice Çiçek Avcı, *Vedanta Sistemi Çerçevesinde Hinduizm'deki Mistik Unsurlar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora, 2019), 58.

ulaşmada araçtır. Yaşam ve ölüm kendi içlerinde son olmayıp bir devinim halinde evrensel Öz'e ulaşmaya doğru sürekli akan bir süreçten ibarettir.³⁸ Mutlak'ın bilincinin yansımalarının insanın kişiliğinin bir yapısı olduğu söylenebilir. Ancak Tanrı bilincinin yansıması olan akıl, insan beyninde bu bilincin olduğu anlamına gelmez. İnsan bilinci niteliksel olarak tanrı bilincine eşdeğer olmayıp eksik, bozulmuş halidir. Suya yansıyan güneş örneği bu duruma örnek verilebilir. Suya yansıyan güneş, güneş gibi görünse de ısı verme, yakma açısından gerçek güneş gibi değildir. Suya yansıyan güneş ısıtmaz³⁹.

Yaratılış ve ölüm fikrinde olduğu gibi Hint düşüncesinde ölüm ve yaşam birbirinin zıttı ya da iki farklı bakış açısı değil bir madalyonun iki yüzüdür. Bu nedenle dönüşen bir şeyin ilk hali *mṛtyu* (ölüm), yeni hali ise doğumdur. Bu olgu kutsal metinde ateşe atılan suyun buhara dönüşmesi örneği ile ifade edilir. Sıvı haldeki su ölümü, buhar halindeyken yeniden doğuşu temsil eder. Bu sembolizm, cenaze ritüelinin de merkezinde yer almıştır⁴⁰. Cenaze merasiminde cesedin yakılması ölümü, havaya dağılan küllerinin suyla buluşması ise ölümden yeniden doğuşu sembolize eder. Sular, Hint evren algısında evrenin rahmini sembolize eder ve rahme dönmek ise ölmektir.⁴¹ Aynı zamanda doğmaktır.

2. HİNT MİTOLOJİSİNDE ÖLÜM: MRTYU'NUN ÜÇ SOLUĞU (AGNİ, VAYU VE ADİTYA)

Tanrıça *Mṛtyu*, Hint mitolojisinde okyanus tanrısı Varuna, Soma⁴² ve yaratıcı tanrı Prajapati gibi tanrılarla ilişkilidir. Ancak doğrudan ölüm fikrinin farklı yönleriyle ilişkilendirilenleri ise ateş tanrısı Agni, rüzgâr tanrısı Vayu (Indra) ve güneş tanrısı Aditya'dır.⁴³ Bu üçlüden Agni ölümle savaştığından ölüme isim olarak da verilmiştir⁴⁴. Bu üçü mitolojide *Mṛtyu*'nun kendisini üç forma dönüştürdüğü üç soluğu olarak tanımlanmıştır⁴⁵. Buna göre yaratılış sürecinde *Mṛtyu*, beden ve düşünce sahibi olmayı arzular, ibadet eder ve bunun sonucu olarak sular oluşur. Suların köpüğü toprağa dönüşür. *Mṛtyu* kendisini bu dünyada ortaya koyar, çabalar. Ancak yorulup ısındığında *tejas* (ısı, kızgınlık, parıltı) ve *rasa* (öz) Agni'ye dönüşür. Ardından *Mṛtyu* kendisini üç yönlü nefesini oluşturan Agni, Vayu ve Aditya'ya dönüştürür.⁴⁶ Böylece tüm dünyayı işgal eden bir bedenle suya yerleşir⁴⁷. Satapatha Brahmamana'da bu oluşum şu şekilde ifade edilir: "...Kendini (ölüm) üçe katladı – (Agni üçte birdir), Aditya üçte bir ve Vâyü üçte bir: bu üç katlı nefestir. Doğu çeyreği başıydı, şu ve bu (ara çeyrekler) ön ayakları, batı çeyreği kuyruğu, şu ve bu (ara çeyrekler) uylukları, güney ve kuzey çeyrekleri yanları; gök sırtı, hava göbeği ve bu (yer) göğsü--: sular üzerine her yerde kurulmuştur ve gerçekten öyledir."⁴⁸

Yaratılış sürecinde tanrısal varlıkların kazandığı özellikler insan yaşamındaki işlevlerini de belirleyicidir. *Mṛtyu*'nun üç yönlü nefesi dünya yaşamında insan bedenini mesken edinir. Üçlü tanrılar insan bedeninde yaşar ve beden organlarında işlev görür. Ölüm gerçekleştiğinde üçlü tanrılar bedenden ayrılır. Aditya (Güneş) gözle ilişkilidir ve yaşam sürdüğü müddetçe Aditya'nın bir parçası olan varlık gözün işlevlerine yardım etmeye devam eder. Agni (Ateş) konuşma ve sözü (Vac), Vayu (rüzgâr-nefes) ise yaşam gücünü (Prana) gerçekleştirir. Mitolojide genel olarak tasavvur edilemeyen *Mṛtyu*, bazen Aditya'da, yani Güneş yörüngesinde bir adam şeklinde de tanımlanır⁴⁹. Bununla birlikte sağ gözdeki kişi sembolü de kullanılır. Göz ile ilişkilendirilen Aditya ile görme işlevini sağlayan Prana *Mṛtyu*'dur⁵⁰. Bu da yaşam bahşeden her

38 Swami Krishnananda, *The Secret of the Katha Upanishad* (Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, 1977), 52,53.

39 Krishnananda, *Brihadaranyaka Upanishad*, 56,57.

40 Filippi, *Mṛtyu: Concept of Death*, 6.

41 Doniger, *Hindu Myths*, 1975, 11.

42 Singh, *Vedic Mythology*, 90.

43 W. J. Wilkins, *Hindu Mythology Vedic and Puranic* (Calcutta, London: Thacker, Spink & Company, 1900), 14.

44 Jan Gonda, *Prajapati and the Year* (Amsterdam, Oxford, New York: North-Holland Publishing Company, 1984), 43.

45 Kulkarni, *Brahmanic Mythology*, 682.

46 *The Sacred Books of East, The Upanishads*, 2/75-77.

47 Kulkarni, *Brahmanic Mythology*, 684.

48 *The Satapatha-Brahmana According to the Text of the Madhyandina School: Kanda VIII-X*, thk. F. Max Müller, çev. Julius Eggeling (Oxford: Clarendon Press, 1897), 10:6:5.

49 *The Satapatha-Brahmana: Kanda VIII-X*, 10:5:2.

50 Kulkarni, *Brahmanic Mythology*, 681.

soluğun ölüm ile tanımlandığını gösterir. Vedic mitolojide rüzgâr ya da hava tanrısı Vayu, duyuları hareket ettiren hayati gücü de temsil eder. Bedeni hareket ettiren, yiyecekleri sindiren, kanı dolaştıran hayati enerji Prana'dır. Prana yaşam veren soluktur (nefes). Prana aracılığıyla duyu organları işlev görür. Tüm pranaların toplamı Brahma'dır⁵¹. Duyuları hareket ettiren Prana, *Mrtyu*'nun üstesinden gelebileceği bir ilke olarak kabul edilir⁵². Bedenden pranaların ayrılması Vayu aracılığıyla gerçekleşir. Vayu ölüm anında cennete giden ve rüya halinde çalışan süptil bedeni kaba bedenden ayırır ve dünya yaşamındaki amellere göre ya yüksek âlemlere ya kötü âlemlere ya da her ikisinin karışımı olan insanlar âlemine götürür. Vayu kişiyi bu dünyadan öbür âlemlere götürürken kişiyi bir tekerleğin deliği gibi bir yer açarak Aditya'ya ulaşana kadar yükseklere götürür. Ölüm esnasında organların işlevine yardım eden varlıklar yardım etmeyi bırakır ve kendi benlikleri ve baş tanrıları olan Agni, Aditya ve Vayu ile birleşirler. Kişi başka bir beden aldığı anda ilgili organlar baş tanrılarıyla birlikte yeni bedenler edinirler.⁵³

Hindu cenaze ritüelinde Agni, Vayu ve Aditya ölüm sonrası yeni bir yaşama geçişte etkin rol oynarlar. Hindu inancında bu dünya yaşamına bağımlı bedenin ebedi ruhtan ayrışmasını kolaylaştırmak amacıyla ölüleri yakma ritüeli gerçekleştirilir⁵⁴. Bedenin maddi temel unsurları olan hava, su, ateş ve akaşadan ayrılması için ölü ateşe sunulur. Ateşe yani Agni'ye kutsal kurban olarak sunulan bedenden⁵⁵ çıkan ruh, ötelere doğru ilerlemeye başlar. Nasıl ki anne ve babadan yeni bir doğum gerçekleşiyorsa, Agni'de ölen kişinin bedeni yok olarak ateşten yeniden doğum gerçekleşir⁵⁶. Bu, yine ölümden doğum çıkması anlamındadır. Bu, Rigveda'nın şu ifadelerinde şöyle geçer: "*Agni, bu bedeni küle çevir; zarar verme, derisini ve parçalarını dağıtma, bu beden doğru şekilde yandığında ruhunu atalarına götür.*"⁵⁷. Bu ifadelerle göre Agni ölü bedeni tüketen ve ruhu tanrısal alemdeki önceki ölümlerin, yani ataların diyarına götüren ölüm tanrısıdır. Bu, aynı zamanda bedenin yakılmasının kutsal metinlerdeki önfigürüdür.

3. MRTYU: ÖLÜMÜN RUHGÖÇÜ, KARMA VE MOKŞAYLA İLİŞKİSİ

Hinduizm'de *mrtyu* bir geçiş ve dönüşüm durumudur.⁵⁸ Geçiş ve dönüşüm ruhgöçü veya *mokşada* anlam bulur. Geçişler bir zaman aralığını ifade eder. *Mrtyu* ile ilişkilendirilen zaman, "yıl" ifadesiyle somutlaştırılır. Bu sebeple Hinduizm'de zaman ve yıl *mrtyu* olarak tanımlanmıştır⁵⁹. *Mrtyu*'nun yıl olarak ifadesine kutsal külliyatın genelinde mitolojik ve sembolik ifadelerle rastlanır. Vedalarda yıl yaratılıştaki, yani yokluktan varlığa geçişte ölüm ile anlamlandırılmıştır. Brahmanalarda ölümün zaman ve yıl olarak tanımı şu ifadelerde açıktır: "*Zamandır; her şeyin sona erdiği belirli bir yıldır; her zaman belirli bir zaman aralığıdır; bir varlığın günlerini sonlandırmasını sağlar. "Yıl, gerçekten ölümdür; çünkü gece ve gündüz aracılığıyla ölümlü varlıkların yaşam sürelerine son veren ve sonra ölen O'dur (bir kişi olarak yıl); dolayısıyla yıl ölümdür.*"⁶⁰ Burada zamanın ölüm diye nitelendirilmesi, yaratılmışlar için geçerlidir. Buna göre yaratılmışlar sonludur ve dolayısıyla başlangıçları vardır, başlangıçlarıyla sonları arasında sınırlı bir zaman dilimi yıl diye ifade edilirken aynı zamanda ölüm, bu sınırlı zamanın kendisi ve bu zamanın sona ermesidir. Ancak ölüm de ölümlüdür, bu ise ölümün başlangıç miti ve yaratılışıyla ilişkisinde Mutlak Bir karşısında bu özelliğe sahiptir. Dolayısıyla Brahmanalarda ölüm, hem zamanın yasasını yöneten hem de zamanın görevlendirdiği herşeyin efendisidir⁶¹. Son bulma yıl, yıl ise ölümdür. Yıl da sonludur, bunun için ölümden sonra ölüm de ölümlüdür. Ölümün veya yılın başka bir yönü sona erdikten sonra yeniden varlığa çıkma veya yeni yıl

51 Sri Swami Sivananda, *What Becomes After Death?* (Tehri Garhwal, India: The Divine Life Society, 1999), 7.

52 Krishnananda, *Brihadaranyaka Upanishad*, 92.

53 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 18.

54 Cemil Kutlutürk, "Hinduizm'de Cenaze Törenleri (Antyeşti Samskara)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi (Journal of Oriental Scientific Researc)* 8/1 (2016), 181.

55 Filippi, *Mrtyu: Concept of Death*, 140.

56 Doniger, *Hindu Myths*, 1975, 21.

57 *The Vedas*, 1.10.16.

58 Fabrizio M. Ferrari - Yudit Kornberg Greenberg, "Death in Hindusim", *Encyclopedia of Love in World Religions* (Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2008), 1/147.

59 Gonda, *Prajapati and the Year*, 13.

60 *The Satapatha-Brahmana: Kanda VIII-X*, 10:4:3.

61 Zimmer, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, 14.

doğurma anlamına gelmesidir. Burada ölüm, yani yıl varolma ile yok olmada etkili neden olarak iş görür.⁶² Dolayısıyla doğumdan ölüm ve ölümden doğum çıkması söz konusudur. Upanişad metinlerinde de yıl ile ölümün bu anlam ve ilişkisini ortaya koyan mantralar vardır: “Yıl bazı şeylerin yok olmasına neden olur ve bazılarının var olmasını sağlar.” ve “Yıldan bütün canlılar doğar. Yıldan çıkan canlılar büyürler ve yıl içinde kaybolurlar.”⁶³. Hindu teolojide mutlak tanrı Brahman’ın ölümü yaratma anlatısında yıl diye ifade edilen zamanın yaratılışı da zikredilmektedir. Bu şöyledir: “O ‘ikinci bir ben edinmek’ istedi. O (açlık ve ölüm) akıl aracılığıyla sözle (vaç) birleşti. Sonra tohum yıl oldu. Bundan önce yıl yoktu. O (Vaç) yıl boyunca giden zamanı doğurdu. Sonra onu uzun zamanlar olarak çıkardı. O çıkınca Ölüm ağzını açtı. ‘Bhan!’ diye bağırdı. Bu söz oldu.”⁶⁴ Burada ölümün başlangıcı Brahman’a atfedilir. Bunun anlamı ölümden sonraki doğuşta yönelişin yine Brahman’a olduğunu gösterir.

Ölümün sınırlı bir zaman dilimi olarak ifadesi Hinduizm’in doğum, yaşam, ölüm, ruhgöçü, *karma* ve *mokşa* öğretileriyle doğrudan ilişkisi vardır. Katha Upanishad, Yajurveda’ya ait *yajna* (kurban) sunumuyla ilgili bir anlatıyı geliştirmiştir. Bu, Naçiketa isminde bir çocuğun ölüm tanrısı Yama ile karşılaşma hikayesidir. Hikayenin sonunda Yama, Naçiketa’ya yaşam ve ölümün sırrını açıklarken fiziksel bedeninin altında hiç ölme-yen bir benlik (*atman*) olduğunu, beden öldüğünde *atmanın* ölmediğini söyler. Ölümün sırrı ise bu derinlerde yatan asıl benliğin varlığını idrak etmektir. Bu, sadece kurban sunumuyla değil, aynı zamanda meditasyon yoluyla bu derinlerde yaşamayı öğrenmeyle mümkündür. Yama, aynı yerde bunu savaş arabası benzetmesiyle de açıklar⁶⁵. Burada ruhgöçü ve *mokşa* fikrinin daha açık hale gelerek geliştiği görülmektedir. Asıl benliği idrak etmeden ölenlerin eylemlerine (*karma*) bağlı olarak ya yeniden doğması (*punar janam*=reenkarnasyon) ya da daha düşük bir evrimsel duruma geri dönmesi söz konusudur. İdrak ederek ölenler ise doğum ve ölüm döngüsünden (*samsara*) kurtularak (*mokşa*) sonsuza dek ebedi huzurda kalırlar⁶⁶.

Hinduizm’de beden ölümlü, ruh ise ölümsüzdür. Bu nedenle her şey ruh içindir ve beş elementten oluşan fiziksel beden yakılıp yok edilirken ruha hizmet etsin diye yapılır. Ölümle tanrısal aleme doğan ruhun tekrar bedenlenerek doğumu ruhgöçü anlamına gelir. Ruhgöçünün temel nedeni ruhun geldiği yere, sonsuzluğa dönmesi hedefiyle kurtuluş için yeni deneyimler kazanması, bir daha denemesidir. Dolayısıyla ruhgöçü, ruhun özgürleşene ve mutlak gerçeklikle birleşene kadar insan, hayvan veya bazen bitki formunda yeniden doğmasıdır⁶⁷. Manu’ya göre akıldan, konuşmadan ve bedenden kaynaklanan eylem iyi ya da kötü sonuçlar doğurur. Bu eylemler insanın şartlarının en yüksek, orta ve en düşük olmasına neden olur. Bir insan, iyi veya kötü zihinsel eylemlerin sonucunu zihninde, sözlü bir eylemin sonucunu konuşmasında, bedensel bir eylemin sonucunu ise vücudunda yaşar. Bedenle yapılan günahkar eylemin sonucu cansız beden, sözle işlenenlerinki bir kuş veya bir canavar bedeni⁶⁸, zihinsel bir eyleminki ise düşük bir kastır⁶⁹.

Ruhun bedene girmesiyle yaşam, bedenden göçmesiyle de ölüm gerçekleşir. Ölüm ile bireysellik sona erer. Ancak ruh ebedi evrensel ruhla (Brahman) birleşene kadar ruhgöçüne tabi olmak zorundadır. Ruhgöçü doğumu, ölümü, tanrısal alemde duruşu, yeniden doğum döngüsünde her aşamada ve her döngüde sonluluğu, yani zaman, mekân ve nedensellik sınırlılığı, bu nedenle acı ve ızdırabı ifade eder. Bunların ötesinde olan Evrensel Brahman’da bir olma esastır ve ruhgöçü sonsuzluğa ulaşma aracıdır. Geçitler arasında yolculuk anlamındadır ve bununla iyi bir *karma* imkanı sunar. Bununla birlikte varolan tek gerçeklik evrensel ruh Brahman’dır. Gerçekte dünya hayatına ne kimse gelir ne de gider. İnsanın eskiyen bir giysiyi çıkarıp yeni giysiler giymesi gibi ruh da eskimiş bedeni atarak yeni beden giyinir. Hint felsefesinde ölüm ve yaşam, uyku ve uyanmaya benzetilmiştir. Bedenin dağılması yani ölüm uyku, doğum ise uyanmaktır. Bu sebeple ölüm daha iyi deneyim kazanmak için hayat kapısını açan altın anahtarlı melek olarak görülmüştür.⁷⁰

62 Gonda, *Prajapati and the Year*, 13.

63 *Upanishadlar*, 333,334.

64 *Upanishadlar*, 4.

65 Kenneth Paul Kramer, *The Sacred Art of Dying: How World Religions Understand Death* (Mahwah, New Jersey: Paulist Press, 1988), 30.

66 Arora, “Death Beliefs in Hinduism”, 12.

67 Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 364.

68 Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 107.

69 “Manu Smriti Sanskrit Text With English Translation” (Erişim 07 Kasım 2021),12.3, 8-9.

70 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 4, 5.

Ruhgöçü kötü *karma* ile dolan ruhun arınarak kurtuluşu için bir fırsattır. Ruh bir bedende arınma imkanı bulunduğu en azından yeni bir bedende akıl sahibi bir varlık olarak doğarak iyi-kötü seçme özgürlüğüne ulaşabilir. Ruh, bu iyi *karma* fırsatıyla başarılı olursa ebedi Brahman bilgisine erişebilir ve sonsuz mutluluk, özgürlük hali *mokşaya* ulaşmış olur⁷¹. *Mokşa*, Mutlak Brahman bilgisine ulaşmadır, bu olduğunda ruh göçü son bulur.⁷²

Hint düşüncesinde ruh döngüsünü ilişkilendiren *samsara* ve *karma* terimleri birbirleriyle doğrudan ilişkilidir. *Samsara* tüm varlıkların tabi olduğu doğum ve ölüm döngüsüdür⁷³. Sanskritçe *samsara* terimi “dolaşmak”, “birlikte akmak”, “geçmek”, “gezinmek” anlamına gelir. *Samsara*, ölüm ve yeniden doğuş durumlarından geçme haline verilen addır⁷⁴. Sanskritçe *karma* terimiye “yapmak”, “ortaya koymak”, “etmek” anlamına gelen “*kri*” kökünden türemiş bir kelime olup bedensel ve zihinsel her türlü eylem, hareket anlamına gelmektedir⁷⁵. *Karma* iradi fiiller, davranışlar sonucunda meydana gelen manevi, mistik güç; iradi fiiller sonucu adaleti düzenleyen prensip olarak da tanımlanır⁷⁶. Bu bağlamda *karma* geçmiş hayatın şimdi ki hayatı, şimdiki hayatın da geleceği belirlemesini sağlayan bir bağ şeklinde düşünülebilir⁷⁷.

Nihai hedef bütün bağlardan özgürleşerek mutlak tanrı Brahman’da bir olmaktır. Bu, *samsara* çarkından kurtulmak anlamına gelir. *Samsara* doktrini bireydeki evrensel ruh Atman’ın ölümden bedeni terk ederek kişinin eylemlerine bağlı olarak farklı bedenlerde dolaşmak zorunda kalmasıdır. *Samsara* birçok bedende yaşamlar boyunca devam edebilir. Bu, *samsara* çarkında kalmak anlamını taşır. *Samsara* çarkından kurtulmak, *mokşaya* ulaşma anlamına gelir⁷⁸. Sanskritçe “kurtulmak”, “özgür olmak” anlamına gelen “*muc*” kökünden türemiş olan “*mokşa*” kelimesi, acı ve ızdırap veren *samsara* çarkından kurtulmaya karşılık gelir. *Mokşa* ifadesinin ilk dönem Upanişad metinlerinde yer almasına karşın Vedalar ve Brahmalarda yer alması, *samsara* ve *karma* fikriyle birlikte ortaya çıktığı görüşünün ileri sürülmesine yol açmıştır⁷⁹.

Samsara doktrininin tarihsel gelişimi çok açık değildir. Ancak Upanişad dönemiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Yeniden doğuş teorisi Vedalarda görünmese de yeniden ölüm fikri mevcuttur. Bu da ölüm fikrinin yeniden doğum fikrini şekillendirdiği anlamına gelir⁸⁰. *Samsara* çarkında varlıkların ruhgöçünün hangi formda, bedende olacağını *karma* yasası belirler. Ruhgöçüyle yeni doğulan yaşamı belirleyen önceki yaşamda biriktirilen eylemlerdir. Dolayısıyla *samsara* döngüsünün belirleyici meyvesi *karma* yasasıdır.

Samsara döngüsünden kurtuluş, bedenden ve bedenlenmeden kurtuluş, dolayısıyla Mutlak Ruh’ta bir olma ve daha önemlisi ruhun asıl kaynağına, yani Ebedi Ruh’a geri dönmesi anlamındadır. Hindu inancına göre beden, kişinin eylemlerinin, yani *karmalarının* bir sonucudur. Hindu inancında her şeyin ötesinde biçimsiz, niteliksiz, sonsuz ve değişmez olan Ebedi Ruh’u idrak eden kişi ölümden kurtulur⁸¹. Hindu yaşamında kişi eylemlerinin sonucuna göre yaşamlar arası ruh göçünü yaşar. *Karma* yasası ise yeniden doğumların sayısını belirler⁸².

Ölüm ve yeniden doğum, ruhun ana yaşam soluşunu (*mukha prana*); duyu organları ve aklını, *avidyayı*, *karmayı* ve önceki varlığının bıraktığı izlenimlerini yanına alarak eski bedeni terk etmesi ve yeni bir beden kazanmasıdır. Ruh, eylemlerinin sonuçlarının karşılığını aldıktan sonra yeniden bedenlenerek dünyaya döner. İnsanoğlu dünya mekânında hem iyi hem de kötü eylemde bulunabilir. *Karma* yasasına göre bir

71 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 40.

72 “Liberation”, *Brill’s Encyclopedia of Hinduism*, ed. Knut Axel Jacobsen (Leiden: Brill Academic Publishers, 2010), 789.

73 Ali İhsan Yitik, *Doğu Dinleri* (İstanbul: İsam Yayıncılık, 2014), 29; Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 379.

74 Gananath Obeyesekere, “The Rebirth Eschatology and Its Transformations: A Contribution to the Sociology of Early Buddhism”, *Karma and Rebirth in the Classical Indian Traditions*, ed. Wendy Oflaherty Doniger (Berkeley, Los Angeles, London.: University of California Press, 1980), 58.

75 Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 41; Anil K. Rajvanshi, *Nature of Human Thought* (India: Nari, 2010), 3.

76 Fuat Aydın, “Karma ve Samsara Döngüsünde İnsan”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 48 (2009), 162.

77 Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 53.

78 “Liberation”, 788.

79 Hammet Arslan, *Hint Dinlerinde Bir Arınma Ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga* (İzmir: Dokuz Eylül, Doktora, 2013), 40,41.

80 Obeyesekere, “The Rebirth Eschatology and Its Transformations”, 3.

81 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 3, 4.

82 Jones - Ryan, *Encyclopedia of Hinduism*, 364.

doğumda her iki tür *karm*anın çalışması mümkün değildir. Ruhun iyi *karm*ası cennette karşılığını almasına karşın kötü *karm*ası onu farklı formlarda ya da hastalığa muzdarip bir yaşamla tekrar dünyaya düşürebilir⁸³.

4. MRTYU: ÖLÜMÜN CENAZE RİTÜELİ VE ÖLÜM SONRASI HAYATLA İLİŞKİSİ

Hint kutsal metinlerinde, mitolojide ölüm mefhumu şekillenirken bir taraftan da insan yaşamını ve cenaze ritüelini biçimlendirmiştir. Aynı zamanda ölüm sonrası hayat fikri de yaratılış fikrine paralel gelişmiş, hem de kutsal metinlerde ölüme yüklenen anlama göre biçimlenmiştir. Aslında bu ruhgöçü ve *mokşa* fikrinde özetlenebilir. Ölümün yaşamla ilgili son fiili yönü ölüm olayı ve cenaze ritüelidir. Bunlar insanın ölümüyle ilgili konulardır, yani bireysel ölüm ve onun etrafında şekillenen hususlardır. Yaratılış nasıl evren ve insan üzerine kuruluysa son da bu ikisi üzerine kuruludur. Bu nedenle evrenin ölümü kıyamet olarak da ifade edilebilir. Kıyamet sonrası yaşam ise ölüm sonrası hayat, yani ahiret fikridir. Dolayısıyla ölümün ruhgöçü fikrine bağlı iki boyutu vardır, ilki insanın ölümüdür, ikincisi insanın da içinde bulunduğu evrenin ölümüdür. İlki bireyin ölümü ve cenaze ritüeli, ikincisi ise kıyamet ve ölüm sonrası hayat fikri üzerinden işlenmiştir. Buna göre konu “Mrtyu: Ölüm ve Cenaze Ritüeli” ve “Mrtyu: Ölümün Ölüm Sonrası Hayatla İlişkisi” alt başlıklarıyla ele alınmıştır.

4.1. MRTYU: ÖLÜM VE CENAZE RİTÜELİ

Hinduizm’de ölümün, ölüm sonrası hayatta yürünen bilinmeyen ve gözle görülmeyen iki yolu vardır. İlki yeniden bedenlenmeye, ikincisiyse *mokşaya* çıkan yoldur. İkisi de Hindu yaşamını biçimlendirirken kişiyi iyi *karmaya* yönlendirir. İyi *karma* ise hayatı dine uygun yaşama anlamı taşır. Yaşam ölüme yüklenen anlamıyla yaşanırken ölüme hazırlık mahiyetindedir. Bu, iyi bir ölümle ölmek fikrini doğurur. Cenaze ritüeli de buna göre şekillenir. Hinduizm’de ölüm ya kurtuluş ya da yeniden doğuş olduğu için, özellikle ikincisi cenaze ritüelini biçimlendirir. Çünkü buna göre ölüm bir son değil, bir sonraki yaşama hazırlıktır. Bu nedenle ölüm üzücü bir durum olmanın yanısıra *mokşaya* erişmek ya da bu olmazsa iyi bir doğumla yeniden doğmak için bir kutlamadır. Böylece burada ölümün yaratılış ve doğuş anlamı açığa çıkar.

Hinduizm’de beden ve ruh fikri ölüm, ölüm sonrası hayat, ahiret, ruhgöçü ve *mokşa* fikriyle doğrudan ilişkilidir. Hinduizm’de beden ve evrenin maddi yönü olumsuz kabul edilmemiştir, çünkü her şey mutlak iyi olan Mutlak Bir’den çıkmıştır. Ancak ruh da Mutlak Bir’denir ve ruhun asıl vatanı ve kurtularak ulaşması gereken yer de Mutlak Bir’dir, ona ulaşmaktır. Bu nedenle Hinduizm’de kurtuluş ruh içindir. Beden ise geçici duraklardır. Bedenin ruhu kuşatma ve hapsedme özelliği vardır. Bu nedenle Hindular ruhun duraklarda kalmasını engellemek ve başka bedenlere geçişini hızlandırmak amacıyla ölümlerin yakılması geleneğini geliştirmişlerdir⁸⁴.

Hindu inancına göre cenaze ritüelinde, ateşin alevleri yaratıcı tanrı Brahma’yı temsil eder ve ateş yeni doğum için ruhu temizler. Hindular ölümü bir sürecin sonu olarak görmediğinden cenaze ritüellerinde odaklanılan ve amaçlanılan şey yaşamın ötesinin güçlendirilmesidir⁸⁵. Cenazede bedenin yakılması bir yok oluşturmaktır. Ancak bu bedensel yok oluşturmaya ve birey için geçerlidir. Bu anlam evrensel yeniden doğum, yani *kalpa* çağları söz konusu olduğunda evrensel bedenin yok oluşu anlamına gelir. Evrenin yeniden bedenlenmesi, Bhagavat Gita’da Şri Bhagavan (Krişna)’ın sözünde açıkça görülür. Şri Bhagavan, evrende *dharma* azalıp *adharm*a yükseldiğinde (her *yugada*) iyiler korunarak ve kötüler yok edilerek *dharmanın* yeniden kurulması için yeniden bedenlendiğini söyler⁸⁶.

Hindu geleneği cenazeye ilgili inanç ve uygulamaların ayrıntılarında farklılıklar barındırır da temelde aynıdır. Hindu inancına göre ölmekte olan kişi için Brahmin (din adamı) kişinin ailesiyle birlikte kutsal

83 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 20.

84 *Hinduism: Grade 12 World of Religions: A Canadian Perspective* (Manitoba, Canada: Manitoba Education, 2019), 74.

85 “Funeral Rites Across Different Cultures”, Юго-Западный государственный университет, 37.

86 *Bhagavad-Gītā: As It Is Complete Edition* (New York: Collier Books, 1972)4.7-8; Ayr. bkz. *Bhagavadgita: Hinduların Kutsal Kitabı*, çev. Korhan Kaya (Ankara: Dost Kitabevi, 2001)4.7-8.

metinleri okur. Ölmekte olanın ruhunun bir sonraki hayata rahat geçişinin sağlanması için kişi yataktan yere bırakılır. Ölmekte olana kutsal Ganj Nehri'nin suyu verilir ya da üzerine su serpilir⁸⁷. Temiz bir yere yatırılan cenazenin başı güneye doğru gelecek şekilde olmalıdır. Bu esnada ölen kişinin yakınında yakılan ateşe tereyağı, süt gibi çeşitli sunular takdim edilirken cenazenin sağ eline dokunulur ve çeşitli ilahiler okunur. Ölen kişinin başında icra edilen bu uygulama erken dönemde kurban merkezli din anlayışının cenaze geleneği olan “*homa*” ritüelinin devamı şeklindedir. Ancak zaman içerisinde bu uygulama önemini kısmen kaybetmiştir. Bu yüzden nadiren uygulanmaktadır⁸⁸. Günümüzde ise bireyin bileğine ip bağlanır, diline kutsal fesleğen yaprağı konur. Kutsal fesleğen yaprağı tıbbi özelliklerinin yanısıra evrenin koruyucusu ve yaşatıcısı tanrı Vişnu'nun sembolüdür. Ölümünden kısa bir süre sonra aile ölenin etrafında dualar eder. Ancak dua edenler kirli sayıldığından ölene dokunamazlar. Bu sebeple kutsal iplikler ve dini nesnelere ölenin üzerinden çıkartılmaz⁸⁹. Sonlu beden kirli olması fikri, ruhun ondan kurtulması fikrini de doğurmuştur. Dolayısıyla asıl, kutsal ve ölümsüz olan ruhtur. Çünkü Atman, Brahman'dan gelir ve nihai kurtuluşa da geldiği yere geri döner.

Kutsal metinlere dayalı Hindu geleneğinde ölenin en büyük oğlu veya küçük oğlu cenaze ve yasta önemli bir yerde durur. Çünkü Hindu kutsal metinleri ortanca oğlun son ayinleri gerçekleştirmesini yasaklar. Ölenin oğlu yoksa bu görev aileden başka bir erkek tarafından icra edilmesi gerekir⁹⁰. Cenaze ritüelinde vefat eden kişi öncelikle yıkanır, daha sonra ona beyaz ve yeni geleneksel Hint kıyafetleri giydirilir. Ölen kişiye giydirilen yeni elbiseler ölümden sonraki hayata geçişi sembolize eder.⁹¹ Ölen kişi kadın ise pembe veya kırmızı sarı giydirilir⁹². Ölen kişiye giydirilen giysiler genellikle kadının babası ya da erkek kardeşi tarafından temin edilir. Daha sonra çiçekler konulmuş tabuta yerleştirilir. Hindu inancına göre ölen kişi 24 saat süre zarfında yakılmalıdır. Geleneksel olarak bir yaşın altındaki çocuklara yakılma yerine gömme ritüeli uygulanır. Ölü yakma ateşi ile Agni'nin sunak ateşi tekrar yakılmış olur⁹³. Sunak yılın gecelerine denk gelen 360 tuğla ile ve günlerine karşılık gelen 360 *yajusmati* tuğlasıyla inşa edilir. Ateş sunağının inşası hem zamanın hem de dünyanın yeniden yapılanmasıdır⁹⁴. Bu ölümün yıl ve zaman anlamıyla da ilgilidir. Sınırlı-ölümlü bir sürenin dolması ve yenisinin başlaması anlamındadır.

Hindistan'da ölü yakma genel olarak birçok kentte ve Ganj Nehri yakınlarında bulunan elektrikli krematoryumlarda yapılır. Bunun dışında köylerde ise ceset, bambulardan yapılmış bir sedyeye konularak ölenin erkek akrabalarının omuzları üzerinde yakma ritüeli alanına götürülür. Ölü yakma alanlarında cesedin başı kuzeye, yani Himalayalardaki Kailasha Dağı yönüne bakacak şekilde odun yığınının üzerine yerleştirilir. Odunların ateşte yanmasını kolaylaştırmak için öncelikle “*ghee*” veya arıtılmış tereyağı dökülür⁹⁵. Ardından ölenin oğlu, erkek kardeşi ya da erkek kardeşinin oğlu tarafından dualar, yani mantralar okunur. Bu mantralar ruhun beş *pranasının* ve yaşam solğunun bedenden ayrılması için okunan ilahilerdir. Çağrılan ruh havayla karışabilir. Beden kendini oluşturan toprak, su, ateş, hava ve eter bileşenleriyle çözülmeye bırakılır. Bu sebeple odunlar ateşe verilir ve beden ateşe sunulur. Ateşe sunmayla ruhun ötelere ilerlemesi sağlanır⁹⁶. Odunların hızlı yanması için pahalı bir ağaç olan sandal ağacı en uygundur. Cesedin ateşe verilmesi esnasında yas tutan kişiler ateşe meyve, çiçek, kokulu baharatlar ve tütsü atarlar. Cenaze ritüelinin ateşi söndükten sonra ateşi yakan erkek birey *kapol kriya* ritüelini gerçekleştirir. Bu ritüelde kafatası uzun bir sırıyla kırılarak ruhun çıkması sağlanır⁹⁷. Cenaze ritüelinin dördüncü ya da üçüncü gününde yas tutan kişi

87 Shirley Firth, “End-of-life: A Hindu view”, *Lancet* 366/ (01 Ağustos 2005), 683.

88 Kutlutürk, “Hinduizm’de Cenaze Törenleri”, 182.

89 “Funeral Rites”, 37.

90 *Hindu Funeral Rites and Rituals* (London: Shree Kutch Satsang Swaminarayan Temple (Mandir), 2006), 23.

91 Kutlutürk, “Hinduizm’de Cenaze Törenleri”, 182.

92 “Funeral Rites”, 37.

93 Aditi G. Samarth, *The Survival of Hindu Cremation Myths and Rituals in 21st Century Practice: Three Contemporary Case Study* (The University of Texas, 2018), 63.

94 Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal-Dışı*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Alfa Mitoloji, 2017), 68.

95 “Funeral Rites”, 38.

96 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 7.

97 Aditi G. Samarth, *The Survival of Hindu Cremation Myths and Rituals in 21st Century Practice: Three Cotemporary Case Study* (The University of Texas at Dallas, 2018), 48.

tarafından tüm küller toplanarak isteğe bağlı olarak ya kutsal Ganj Nehri'ne ya da başka bir nehre bırakılır⁹⁸. Odun yakma ritüelinde ateşte erimeyen kişiye ait mücevherler yas tutanlar arasında verilen bir yemekte dağıtılır. Genelde yas yemeği haşlanmış pirinç ve mercimek karışımı “*ktichere*” adı verilen yemektir.⁹⁹

Hindistan'da resmi yas süresi genelde on üç gün sürer¹⁰⁰. Cenazeden sonra aile üyeleri taziyeleri kabul eder. Yas tutan kişiler eve girmeden önce giysilerini yıkamalı ve değiştirmelidir. Bu süre zarfında ölenin yakın erkek akrabalarının ölümü takip eden on bir gün boyunca tırnak kesmeleri ve tıraş olmaları yasaktır. Ancak bu gelenek Hindular arasında değişiklik gösterebilmektedir. Bazı bölgelerde ölümün gerçekleştiği gün ölenin erkek akrabaları saçlarını tıraş etmektedir. Baş yas tutan kişi din adamının yardımıyla gerçekleştirdiği ayinle erkek akrabalar saç ve sakallarını keserler. On üçüncü günde ise merhuma şükranlarını sunmak amacıyla sunu sunarlar. On üç günlük yas süresince akrabalar ve diğer yas tutan kişilerin vejeteryan yemek yemeleri ve تنها bir yaşam sürmeleri gerekmektedir. Hindu inancına göre ölen kişi hala ailenin bir parçası görüldüğünden, resmi günlerde (evlilik gibi) isimleri davetiyelerde yazılır, ev tapınaklarına ölenin resmi konulur, resim süslenir, ölüm yıl dönümlerinde merhum özel bir yemekle anılır¹⁰¹.

4.2. MRTYU: ÖLÜMÜN ÖLÜM SONRASI HAYATLA İLİŞKİSİ

Hinduizm'de ölüm sonrası hayat fikri daha çok ruhgöçü ve *mokşa* kavramlarıyla anlamını bulur. Vedalarda ölüm sonrası hayat fikri mevcut olup kişi bu dünyadaki fiillerine göre ezeli ve ebedi diyarlara gider. Cenaze ritüeli sonrası ruh ya sonsuz iyilik ve mutluluk mekânı *svargaya* ya da acı ve ızdırap mekânı *narakaya* yol alır¹⁰².

Vedalar döneminde ölüm sonrası hayat fikrinde kişinin öldükten sonra yeniden dünya hayatına doğması fikrine rastlanmaz. Hindu kutsal metinlerinde öldükten sonra yeniden dünya hayatına gelme fikri, ilk olarak Brahmanalar döneminde görülür. Ancak Brahmanalar döneminde yeniden dünya hayatına doğma kurban ritüellerini yerine getirmeyenlere verilen bir cezanın sonucudur. Bu, sınırlı ruhgöçü anlamına gelir. Ölümden sonra dünya hayatına yeniden doğma veya ruhgöçünün geneli kuşatması Upanişadlarda *samsara* ve *karma* ile sistematik hale gelmiştir¹⁰³.

Upanişadlar döneminde de ruhun dünya hayatındaki eylemlerine bağlı olarak gideceği cennet (*svarga*) ya da cehennem (*naraka*) mekânları mevcuttur. Ancak cennet ve cehennem Vedalardaki anlamlarından farklılaşarak *samsara* döngüsündeki¹⁰⁴ sonlu ve sınırlı duraklar anlamını kazanmışlardır, böylece ruhgöçü fikri tamamlanmıştır veya duraklar fikri ruhgöçü fikrine yedirilmiştir. Buna göre cennet ve cehennem durakları ruhun ölüm ve yeniden bedenlenmesi arasında tanrısal alemdeki bekleyişi ifade eder. Bu, yine ruhun *karmasına* bağlıdır. Ruh *karmasına* göre geçici olarak cennet ya da cehennemde kalır. *Karmasının* meyveleri tükenince ruhgöçüyle tekrar dünyaya döner¹⁰⁵. Tanrısal alemdeki, ruhların gittiği cennet ve cehennem (gök ve yeraltı alemi) sonlu evrenin parçalarıdır, bu yüzden kurtuluş veya yargı sonrası ulaşılan mekanlar değildir.

Hinduizm'de cennet kavramı “*svarga*” olarak adlandırılır. *Svarga*'nın mekânı göksel âlemdir. Tanrı Indra, cennetin (*svarga*) efendisidir¹⁰⁶. Cennette Varuna, Agni gibi devalar (orijinal, iyi tanrı) dışında, dünyadaki *karmalarının* sonucuna göre *Karma-Deva* statüsüne ulaşmış tanrısal kişiler de bulunmaktadır. *Devaların*

98 Filippi, *Mrtyu: Concept of Death*, 142.

99 “Funeral Rites”, 38.

100 Samarth, *The Survival of Hindu Cremation Myths and Rituals*, 2018, 116.

101 “Funeral Rites”, 38.

102 Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 67.

103 Mircea Eliade, *Dinsel İnancılar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, ts.), 1/292; Rukiye Karaali, *Hint Kökenli Dinlerde Kurtuluş Anlayışı* (Ankara: Ankara, Yüksek Lisans, 2008), 18.

104 Yitik, *Karma İnancının Tenasüh İnancıyla İlişkisi*, 78.

105 Amitabh Vikram Dwivedi, “Naraka”, *Hinduism and Tribal Religions*, ed. Pankaj Jain vd., Encyclopedia of Indian Religions (Dordrecht: Springer Netherlands, 2018), 1.

106 Amitabh Vikram Dwivedi, “Svarga”, *Hinduism and Tribal Religions*, ed. Pankaj Jain vd., Encyclopedia of Indian Religions (Dordrecht: Springer Netherlands, 2018), 1.

parlaklığı cennetteki derecelerini gösterir. Cennette göksel arabalarla çeşitli *devalar* ve dans eden göksel kızlar yaşar. Bununla birlikte tanrılarla savaşıyor şeytanlar da vardır. Hindu cennet anlayışında yaşlılık, açlık, susuzluk, sıcak, soğuk, hastalık gibi kötü durumlar bulunmamaktadır. Bu mekânda birçok cennet bahçesi bulunur. Cennete layık olanlar parlak süptil (ince) bedenleriyle donatılmışlardır. Hinduizm'e göre cennet istenilen herşeyin somutlaşabileceği bir düşünce diyarıdır. Bu da zihinsel ve şehvetli bir zevk alanını oluşturur. Her insan kendi cennetini zevklerine göre kurar. Ancak zevkler bireye sonsuz ve gerçek mutluluğu bahsetmez. Gerçekliğe susamış bilge kişiler cennetin zevklerine aldırış etmezler. Cenneti cennet yapan ihtiyaçlar ve arzulardır. Ruhun sonsuz mutluluğu ise kişinin içinde olan Atman okyanusuna dalmayla gerçekleşir¹⁰⁷.

Hinduizm'de cennet, erdemli işler yapan ruhların *karmasının* meyvelerini toplamak için buldukları mekândır. Cennet âlemine erdemli ruhlar, yani duyularını kontrol edenler, hayır ve iyi işler yapanlar, savaş izleri taşıyan kahramanlar ve kötülüklerden uzak duranlar girerler. Ruhlar iyi amellerinin meyveleri tükeneinceye kadar cennette kalırlar. Cennette iyi amellerinin karşılığı bittiğinde ruh tekrar bedenlenerek dünyaya döner. Sonlu tanrısal alemdeki sonlu cennet ebedi değildir, iyi *karma* tükeneince sona erer. Ancak dünya hayatında iyi eylemlerde bulunan kimse öldüğünde cennette bir *deva* olabilir. Bununla birlikte cennette yeni bir *karma* oluşturulmaz¹⁰⁸. Göksel cennetin avantajlarının yanısıra dezavantajı da vardır. Cennetin erdem meyveleri tükendiğinde kişinin bilinci şaşkın, kalbini korku sarmış bir şekilde dünya düzlemine düşer, yani tekrar ruhgöçüne tabi olur.

Hint literatüründe cehennem *naraka* terimiyle karşılır. Sanskritçe insan anlamına gelen “*nr/nar*” ile mutsuzluk anlamında “*aka*” kelimelerinin birleşiminden türemiştir ve “insanın mutsuzluğu” anlamındadır. Hindu inancına göre cehennem yerin altındadır. Dolayısıyla yeraltı alemidir. Ancak bu alem de tanrısal alemdir veya duyular âleminin ötesindedir, çünkü ruhların gittiği alemdir. Dünya mekânı ise göksel cennet âlemi ile yeraltındaki cehennem âlemi arasında yer alır¹⁰⁹. Hinduizm kutsal metinlerinden Bhagavadgita'da cehenneme giriş yolları; “*Bu cehennem kapısı üçtür: Tutku, öfke ve açgözlülük. Bunlar ruhu yok eder. Bu yüzden bunlardan da sakınmak gerekir.*”¹¹⁰ sözleriyle ifade edilir. Puranalarda ise işkence yeri ya da cehennem mekânından bahsedilir. Cehennem dünya yaşamında kötü *karma* biriktirenlerin keskin, şiddetli ve yoğun acı çektikleri âlemdir. Bu âlem kötü eylemler yapanların bir şans daha elde etmek için dünya âlemine geri döndüğü mekândır.

Hinduizm'de cehennem hükümdarı ölüm tanrısı Yama'dır. Ancak Yama hem günah ve ceza hem de sevap ve mükafat yönünde etkili bir tanrıdır. Yama, Hinduların günahlarını *Chitragupta* adlı deftere kaydeder. Hindu kutsal metinlerinde *Chitragupta*, insanların *karmalarına* göre ödül ve ceza kaydını tutan tanrı olarak tasavvur edilir¹¹¹. Yama'nın diyarında günahkârlar cezalandırıldıkları zaman “*yatana-deha*” adlı kalın bir beden giyinirler. Cehennem azabı ıslah edicidir, ruh yeniden doğduğunda cehennemdeki cezayı anımsamaz. Fakat eğitici etki vicdandadır. Cehennem ateşiyle temizlenen ruh, daha keskin bir vicdanla yeniden doğar. Bir sonraki doğumda yetilerini daha iyi kullanabilir¹¹².

Ceza ve mükafat anlamı taşıyan ve bunların da sonluluğunu ihtiva eden tanrısal âlemin sonlu durakları olan cennet ve cehennem, *mokşaya* ulaşamayan ruhun törpülenerek ruhgöçüne tabi olması için vardır. Nihai hedef *mokşadır*, ruhgöçü ise kurtuluş için imkan ve yeniden denemedir. Ruhgöçünde etkili olan ise arzulardır, *avidyadır*. *Avidya*, gerçekliği olmayanın gerçekmiş gibi algılanmasıdır. Arzulardan kaynaklanan bu algı ruhun yeniden yaşam döngüsünün pençesinde hapsolmasına yol açar. Ancak ilahi mutluluk ve nihai kurtuluş arzusu *mokşayla* yüce Brahman'da sonuçlanır¹¹³. İnsanoğlunun *karmalarının* sonucuna göre cennet ve cehennem doğa yasasının bir gereği olarak dünya âlemi kadar gerçektir. Ancak mutlak bakış açısına göre ne cennet ne de cehennem vardır. Cennet de cehennem de kalıcı bir mesken değildir. Bunlar psikolojik

107 Dwivedi, “Svarga”, 1.

108 Dwivedi, “Naraka”, 1.

109 Dwivedi, “Naraka”, 1.

110 *Bhagavadgita*, çev. Korhan Kaya (Ankara: Dost, 2011), 68.

111 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 23.

112 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 59.

113 Ali İsrâ Güngör - Cemil Kutlutürk, “Upanişadların Temel Kavramları, Getirdiği Yeni Yaklaşımlar ve Hint Dinî ve Felsefi Dünyasına Katkıları” 12/35 (2009), 43.

ve fiziksel ihtiyaçların yaratımlarıdır¹¹⁴. Sonsuz Ruh Atman'da mutluluğu bulan ruh zaman ve mekânlar ötesine geçmiş olur. Ebedi mutluluk ve ölümsüzlük özbenlik Atman ile elde edilir. Hakikatin peşinde olanlar sonsuz mutluluğa içlerindeki Atman'ı idrak ederek kavuşurlar. Atman zaman, mekân ve nedenselliğin ötesindedir¹¹⁵.

Atman ve kurtuluş fikrine göre dünya hayatı da bir cehennem olarak kabul edilir. Bununla kastedilen ruhgöçüdür ve dünyaya tekrar gelen ruhun Mutlak Ruh'a ulaşmaktan uzaklaşması anlamına gelir. Zihin *sattva* (iyilik, doğruluk) ile doluysa cennet, *rajas* ve *tamas* (karanlık ve cehalet) ile doluysa cehennem anlamı taşır. Bedenin karanlık ve kötülük ile dolması fiziksel hapisaneye dönüşmesidir, böylece cehenneme dönüşmüş olur. Meditasyon beden kafesinden kurtuluşun en önemli eylemidir. Dünya yaşamında günahın kötü etkileri tövbe, kefaret, meditasyon, oruç, sadaka ile azalarak insanı kendi cehennem azabından kurtarabilir. Evrensel özgürlük, Brahman dünyasına ulaşmayla elde edilir. İyi işler yapan, duyuşal dünyadan beklentisi olmayan, ilahi olanla bir olmak için meditasyon yapanlar *mokşaya* ulaşırlar. Cennetin zevki uğruna eylemde bulunanlar ile kötülöklere hapsolmuş insanlar ölüm ve yeniden doğum döngüsünün esiri olurlar¹¹⁶. Dünya bir düşüş âlemidir. Cennet ve cehennemden dünya âlemine düşüş olur. Dünya mekânına düşüşün olmadığı tek yer saf, ebedi, ışıltılı Brahman'ın yüce meskenidir. Vişnu'nun koltuğunun bulunduğu bu meskene *ParaBrahman* denir. Yüce Benlik'in mekânına Brahman bilgisine meditasyon ile ulaşılır. Brahman bilgisine erişenler için acı ve sevinç, kınama ve övgü, taş ile altın aynı kefedede olur¹¹⁷.

Ölümün evrensel düzeyde gerçekleşmesine kıyamet denebilir. Hinduizm'de kıyamet hem insan alemi hem de tanrısal alem için geçerlidir. Her *kalpa* çağı başlangıcında dünya yok olur, daha sonra yeni *kalpa* çağında yeni dünya yaratılır. Dünyada sürekli dönen dört çağ vardır. Milyonlarca yılı kapsayan bu dört çağ Satya Yuga, Treta Yuga, Dwapara Yuga ve Kali Yuga diye isimlendirilir¹¹⁸. Bu dörtlü *yuga* döngüsüne *maha* (büyük) ya da *divya* (tanrısal) adı verilir. Brahma (yaratıcı tanrı)'nın bir günü, yani bir gündüz bir gecesi bin *maha* döngüsüdür. Brahma'nın bir gününe, yani bin *mahaya kalpa* adı verilir. O'nun günü boyunca evrende yaşam vardır. Gecelerinde ise hiçbir yaşam formu yoktur. Brahma'nın yaşı ise yüz yıldır. Brahma'nın yüz yılına *maha kalpa* adı verilir. *Maha kalpa* evrenin bir ömrüdür. Bu zaman aralığı aynı zamanda Vişnu'nun (en yüksek, en son tanrı) bir nefesinin süresidir. Nefes verdiği binlerce evren ortaya çıkar ve her evrende bir Brahma doğar. Vişnu nefes aldığı anda, tüm evrenler emilir ve Brahma ölür. Vişnu'nun ebedi olduğu kabul edilir. Vişnu "Evrenin Yaraticısı" ve "Evrenin Ölümü" olarak adlandırılır¹¹⁹. Dolayısıyla bu döngü sonsuzdur. Şimdi Kali Yuga dönemidir. Brahma'nın şu anki yaşı elli brahma yılı ve bir brahma günüdür¹²⁰. Kali Yuga evreninin sonu yaklaşmıştır ve kıyametle yeniden doğum yeni *mahaya* geçişle, yani Satya Yuga'ya yeniden başlamayla gerçekleşecektir. Kıyameti gerçekleştiren Vişnu'nun onuncu avatari olan Kalki'dir. Sanskritçe *kalki* kelimesi "kal" (zaman) kelimesinden türemiştir. *Kalki(n)* insan formunda beyaz atı ve keskin ateşli kılıcıyla karanlık ve yıkıcı hale gelmiş evrene son verir¹²¹. Kalki'nin evrene son vermesi kıyamettir. Kıyamette herşeyi yok eden ateş ise tanrı Rudra'dır. Tanrı Rudra yeraltı cehenneminden doğmuştur ve evrendeki herşeyi cehennem ateşiyle yok eder¹²². Hindu eskatolojisine göre Kalki'nin gelişi ve kıyamet ateşiyle tüm dünya ve göğün bölgeleri yok edilir. Ateşle yok oluşun ardından bulutlar yükselir ve yağmurlar yağmaya başlar. Yağmurlar dünya ve göğün tüm bölgelerini sularla doldurur. Daha sonra Vişnu suya dalar ve bütün bir *kalpa* boyunca uyur. Bilgeler daha sonra üç dünyanın yeniden yaratılması için Vişnu'ya dua ederler¹²³. Bu da kıyamet ve yaratılışın başlangıç zamanına yani kökene dönüşü göstermektedir. Ancak bu dönüş evrensel anlamda Mutlak Bir'e ulaşma anlamı taşımaz. Sadece evrenin yenilenmesidir.

114 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 58.

115 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 53-54.

116 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 62.

117 Sivananda, *What Becomes After Death?*, 55.

118 "Manu Smriti", 9.301-302.

119 Zimmer, *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*, 56.

120 Amit Goyal, "Age of Universe According to Vedas" (15 Nisan 2006).

121 George M. Williams, *Handbook of Hindu Mythology* (California: ABC-CLIO, 2003), 176.

122 Wendy Doniger, *Hindu Myths* (England: Penguin Classic, 1975), 81.

123 "The Puranas", Dharmic Scriptures Team, 10.9.1; Doniger, *Hindu Myths*, 1975, 27.

SONUÇ

Hinduizm'de ölüm (*mrtyu*), Vedalardan itibaren kutsal metinlerde belirginleşirken başlangıçtaki yokluk ve açlık, dolayısıyla doğum anlamında yer almıştır. Upanişadlarda ruhgöçü ve *mokşa* fikrinin belirginleşmesi ölüme yüklenen anlamı da açığa çıkarmıştır. Mahabharata'da ise yaratılışa ölümün başlangıcı, yaratılmışların Mutlak Bir'den ayrılması söz konusu olmuştur.

Ölüm tanrıçası *Mrtyu* mitolojide önemli bir yerde dururken onun üç soluğu Agni, Vayu ve Aditya ölümle ilişkili tanrılar olarak tespit edilmiştir. *Mrtyu* tüm yaratılmış varlıkların efendisidir ve canlıların dünyasına hükmeder. Agni, cenazeleri yakma ritüeliyle ilişkili olan ateş tanrısıdır. Cenazenin kurban, ateşte yakmanın sunu anlamı vardır. Ateşte yakma arınma anlamındadır ve tanrısal aleme geçişi hızlandırma ve kolaylaştırmayı hedefler.

Ölümün başlangıç ve son anlamlı iki yönü, ruhgöçü ve evrensel yeni doğum ile doğrudan ilişkilidir. Ruhgöçüne tabi olma ölüm ve doğum döngüsünü ifade ederken *mokşada* gerçekleşirse yeniden doğumla yaşanan ölümden sonsuz olarak kurtuluştur. Kurtuluşa eremeyen ruh için ruhgöçü, yeni bir *karmayla* ölmek ve yeniden bedenlenmeyle-doğumla yeni bir *mokşaya* ulaşma imkanındır.

Hinduizm'de ölümsüz olan ruhtur, beden ise maddi aleme aittir ve bu nedenle cenaze ritüelinde yakılarak kurban edilen bedendir, ancak ruhun ıslahı da söz konusudur. Bu ıslah, *samsara* çarkında ruh Mutlak Ruh'la birleşene kadar devam eder. *Karma*, ölüm sonrasında cennet ve cehennemi, ruhgöçünü belirler. Cennet ve cehennem yaratılmış tanrısal alemin varlıklarıdır ve ruh bu aleme özgü bedenlenme yaşar. Evrensel ruhgöçü denebilecek evrenin yenilenmesi fikri de vardır. Buna göre evrensel ölüm ve doğum, kıyametin kopması ve yeni yaratılış anlamındadır. Dolayısıyla insanın yaşadığı alemler ve tanrısal varlıkların bulunduğu alem yaratılmış ve sonludur. Buna göre zaman, mekân, tanrılar, evren ve içindekiler yaratılmıştır ve *avidya*dır. Benlik ruhu Atman, kurtuluşa ermek durumundadır. Arzu, ızdırap, yanılğı açlık anlamındaki ölümdür. Bunun zıttı anlamıyla *mokşa* ise sonsuza yeniden doğmaktır. Bu nedenle başlangıçta yaratılan bu alemlerin sonluluğu özünde vardır. Çünkü sonradan olmadır. Kurtuluş gerçekleşince evrenin ve içindeki insanın maddi yönü maddi alemde kalacak, ama ruhların özü tanrısal alemin öncesindeki Mutlak Bir'den gelmektedir, dolayısıyla ruhlar kurtulunca tekrar ona ulaşmış olacaktır. Dolayısıyla dört *yuga* bitince kıyamet gerçekleşmiş olacak. Bu nedenle *yugalar* evrensel ruhgöçü diye tanımlanabilir. Geriye gerçek kurtuluşa ulaşmış ruhlarla Brahma kalacaktır. Yine de tanrısal yaratılışa ve tanrısallığa-kutsallığa sahip bu evrenin varlığı gerçekliği olmadan devam edecektir. Mutlak tanrı Brahman'la bir olma ise ruhun *samsara* çarkından kurtulması anlamına gelir.

KAYNAKÇA

- Arora, Veenat. "Death Beliefs in Hinduism: An Analysis of Hindu Sacred Texts". *Summerhill: IAS Review* XXVI/2 (2020), 10-17.
- Arslan, Hammet. *Hint Dinlerinde Bir Arınma Ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga*. İzmir: Dokuz Eylül, Doktora, 2013.
- Aydın, Fuat. "Hint Düşüncesinde Varlığın Birliği ya da Şankara'nın Advaita Vedantası'nın Varlık Anlayışı". *Tarihten Günümüze Tartışmalı İnanç Meseleleri-II*. ed. Mehmet Bulgen - İsmail Taşpınar. 225-242. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Aydın, Fuat. "Karma ve Samsara Döngüsünde İnsan". *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 48 (2009), 161-171.
- Çiçek Avcı, Hatice. *Vedanta Sistemi Çerçevesinde Hinduizm'deki Mistik Unsurlar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora, 2019.
- Das, Ashok Kumar. *A Study of the Interface Between Vedic Thoughts and Modern Physics with Reference to Creation of the Universe*. Silchar: Assam University, Degree Of Doctor, 2007.
- Doniger, Wendy. *Hindu Myths*. London: Penguin Books, 1975.
- Doniger, Wendy. *Hindu Myths*. England: Penguin Classic, 1975.
- Dwivedi, Amitabh Vikram. "Naraka". *Hinduism and Tribal Religions*. ed. Pankaj Jain vd. 1-4. Encyclopedia of Indian Religions. Dordrecht: Springer Netherlands, 2018. https://doi.org/10.1007/978-94-024-1036-5_556-1
- Dwivedi, Amitabh Vikram. "Svarga". *Hinduism and Tribal Religions*. ed. Pankaj Jain vd. 1-2. Encyclopedia of Indian Religions. Dordrecht: Springer Netherlands, 2018. https://doi.org/10.1007/978-94-024-1036-5_556-1
- The Satapatha-Brahmana According to the Text of the Madhyandina School: Kanda VIII-X*. çev. Julius Eggeling. thk. F. Max Müller. Oxford: Clarendon Press, 1897.
- The Satapatha-Brahmana According to the Text of the Madhyandina School: Kanda V-VII*. çev. Julius Eggeling. thk. F. Max Müller. Oxford: Clarendon Press, 1894.
- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2. Basım, ts.
- Eliade, Mircea. *Kutsal ve Kutsal-Dışı*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Alfa Mitoloji, 2017.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*. İstanbul: Alfa Mitoloji, Melisa Matbaacılık., 2016.
- Ferrari, Fabrizio M. - Greenberg, Yudit Kornberg. "Death in Hinduisim". *Encyclopedia of Love in World Religions*. 1/147-148. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2008.
- Filippi, Gian Giuseppe. *Mrtıyü: Concept of Death in Indian Traditions*. çev. Antonio Rigopoulos. New Delhi: D.K. Printworld, 1996.
- Firth, Shirley. "End-of-life: A Hindu view". *Lancet* 366/ (01 Ağustos 2005), 682-686. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(05\)67141-3](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(05)67141-3)
- Gonda, Jan. *Prajapati and the Year*. Amsterdam, Oxford, New York: North-Holland Publishing Company, 1984.
- Goyal, Amit. "Age of Universe According to Vedas". 15 Nisan 2006. Erişim 08 Kasım 2021. https://www.cs.ubc.ca/~goyal/age_of_universe.php
- Güngör, Ali İsra - Kutlutürk, Cemil. "Upanişadların Temel Kavramları, Getirdiği Yeni Yaklaşımlar ve Hint Dinî ve Felsefî Dünyasına Katkıları" 12/35 (2009), 31-46.
- "Liberation". *Brill's Encyclopedia of Hinduism*. ed. Knut Axel Jacobsen. 788-792. Leiden: Brill Academic Publishers, 2010.
- Jones, Constance A. - Ryan, James D. *Encyclopedia of Hinduism*. New York: Facts On File, 2007.
- Karaali, Rukiye. *Hint Kökenli Dinlerde Kurtuluş Anlayışı*. Ankara: Ankara, Yüksek Lisans, 2008.
- Bhagavadgita*. çev. Korhan Kaya. Ankara: Dost, 3. Basım, 2011.
- Bhagavadgita: Hinduların Kutsal Kitabı*. çev. Korhan Kaya. Ankara: Dost Kitabevi, 2001.
- Upanishadlar*. çev. Korhan Kaya. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Klostermaier, Klaus K. *A Concise Encyclopedia of Hinduism*. Oxford: Oneworld Publications, 2. Basım, 2003.
- Konarde, Pradnya. *Evolution of Matsya : A Study*. Pune: Tilak Maharashtra Vidyapeeth, 2010.
- Kramer, Kenneth Paul. *The Sacred Art of Dying: How World Religions Understand Death*. Mahwah, New Jersey: Paulist Press, 1988.
- Krishnananda, Swami. *Brihadaranyaka Upanishad*. Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, E-Books., ts. https://www.swami-krishnananda.org/brdup/brhad_I-02.html
- Krishnananda, Swami. *The Essence of The Brihadaranyaka Upanishad*. Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, E-Books., 1977. https://www.swami-krishnananda.org/brdup/brhad_I-02.html
- Krishnananda, Swami. *The Secret of the Katha Upanishad*. Sivananda Ashram, Rishikesh: The Divine Life Society, E-Books., 1977. https://www.swami-krishnananda.org/brdup/brhad_I-02.html
- Kulkarni, M. B. *Brahmanic Mythology: A Study Based on Six Important Brahmanas*. Cass, Poona: The University of Poona, Ph. D. In Sanskrit, 1973. <http://lib.unipune.ac.in:8080/xmlui/handle/123456789/2403>
- Kutlutürk, Cemil. "Hinduizm'de Cenaze Törenleri (Antyeşti Samskara)". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi (Journal of Oriental Scientific*

- Research* 8/1 (2016), 177-196.
- The Sacred Books of East, The Upanishads*. çev. F. Max Müller. Oxford: At The Clarendon Press, 1884.
- Obeyesekere, Gananath. "The Rebirth Eschatology and Its Transformations: A Contribution to the Sociology of Early Buddhism". *Karma and Rebirth in the Classical Indian Traditions*. ed. Wendy Oflaherty Doniger. 137-164. Berkeley, Los Angeles, London.: University of California Press, 1980.
- The Complete Mahabharata: Drona Parva*. çev. S. B. Pillay. thk. Ramesh Menon. New Delhi: Rupa, 2014.
- Rajvanshi, Anil K. *Nature of Human Thought*. India: Nari, 2010.
- Samarth, Aditi G. *The Survival of Hindu Cremation Myths and Rituals in 21st Century Practice: Three Contemporary Case Study*. The University of Texas, 2018.
- Samarth, Aditi G. *The Survival of Hindu Cremation Myths and Rituals in 21st Century Practice: Three Cotemporary Case Study*. The University of Texas at Dallas, 2018.
- Singh, Nagendra Kr. *Vedic Mythology*. New Delhi: S.B. Nangia A.P.H. Publishing Corporation, 1997.
- Sivananda, Sri Swami. *What Becomes After Death?* Tehri Garhwal, India: The Divine Life Society, WWW Edition., 1999.
- Wilkins, W. J. *Hindu Mythology Vedic and Puranic*. Calcutta, London: Thacker, Spink & Company, 1900.
- Williams, George M. *Handbook of Hindu Mythology*. California: ABC-CLIO, 2003.
- Yitik, Ali İhsan. *Doğu Dinleri*. İstanbul: İsam Yayıncılık, 2014.
- Yitik, Ali İhsan. *Hint Kökenli Dinlerde Karma İnançının Tenasüh İnançıyla İlişkisi*. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1996.
- Yitik, Ali İhsan - Arslan, Hammet. "Vedalar ve Kaynağı Üzerine". *Milel ve Nihal* 8/1 (2011), 225-250.
- Zimmer, Heinrich. *Hint Sanatı ve Uygarlığında Mitler ve Simgeler*. ed. Josebh Campbell. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 1. Basım, 2004.
- Bhagavad-Gītā: As It Is Complete Edition*. New York: Collier Books, 1972.
- "Funeral Rites Across Different Cultures". Юго-Западный государственный университет. Юго-Западный государственный университет. https://swsu.ru/sbornik-statey/pdf/09_Funeral_Rites_across_Different_Cultures.pdf
- Hindu Funeral Rites and Rituals*. London: Shree Kutch Satsang Swaminarayan Temple (Mandir), 2006.
- Hinduism: Grade 12 World of Religions: A Canadian Perspective*. Manitoba, Canada: Manitoba Education, 2019.
- "Manu Smriti Sanskrit Text With English Translation". Erişim 07 Kasım 2021. https://www.academia.edu/31478379/Manu_Smriti_Sanskrit_Text_With_English_Translation
- Learn Sanskrit.cc. "Marana: Sanskrit Dictionary for Spoken Sanskrit". Erişim 29 Ekim 2021. https://www.learnsanskrit.cc/index.php?mode=3&direct=se&script=hk&tran_input=maram
- Sanskrit Dictionary.org. "Mrtyu: English Translation of the Sanskrit Word". Erişim 29 Ekim 2021. <https://sanskritdictionary.org/mrtyu>
- Learn Sanskrit.cc. "Mrtyu: Sanskrit Dictionary for Spoken Sanskrit". Erişim 29 Ekim 2021. https://www.learnsanskrit.cc/index.php?mode=3&direct=se&script=hk&tran_input=mrtyu
- "The Puranas". Dharmic Scriptures Team, 2002. Dharmic Scriptures Team.
- The Vedas: An English-only, indexed version of the 4 Veda Samhitas in one document*. Dharmic Scriptures Team, 2002. <https://zelalemkibret.files.wordpress.com/2012/03/the-4-vedas.pdf>

EXTENDED ABSTRACT

The subject of the article is death, which is called “mrtyu” in Hinduism. The idea of death (mrtyu) in Hinduism is a subject directly related to the idea of creation, the goddess Mrtyu, the ideas of reincarnation and moksha, the funeral ritual and the idea of life after death. For this reason, the idea of death has been handled with these aspects. The main purpose of the study in this direction is to reveal that death presents an integrity from mythology to funeral ritual, from the idea of “beginning” to the idea of “end”.

In Hinduism, death is ultimately not for the soul. For the soul is from the Absolute One and is immortal because it will eventually return to it. Therefore, death is for the body, and the body is just a vessel in the soul-immigration. In the idea of the soul, death finds meaning through reincarnation. For the living person, reincarnation is death and rebirth, so he perceives death not only as bodily but also as the death of the soul. Because the immortality of the soul or its flow-transition to their new lives cannot be seen with the eyes of the world. This situation leads to the expansion and diversification of the meanings attributed to death and the beliefs and practices related to death.

In the Vedic creation myths, Brahma is the creator god in place of the Absolute Spirit and is the creator of the universe and all living and non-living beings in it. In the Mahabharata epic, one of the sacred texts of Hinduism, the creator god Brahma’s creation of the death goddess Mrtyu expresses the origin myth of death. In the myth of the origin of death, Brahma brought into existence the goddess Mrtyu and death (mrtyu) to put an end to the constant creation, immortality of the creatures, and the continual proliferation. In Indian mythology, mrtyu as the name of the goddess and as a philosophical phenomenon takes place as the principle that ensures the continuation of Brahma’s role in creation and as a cause of creation or created beings. For this reason, death has found its meaning and expression in every creation, and has been present and intertwined in every being. Likewise, the co-existence and symbolic expression of death both in creation and at the end are present throughout Indian mythology. Accordingly, mrtyu, the two faces of death; it encompasses the meaning of end and beginning, death and birth, creation and the hereafter.

The Hindu concept of death has a hidden meaning that is not so obvious. This meaning means birth (beginning, creation) and is closely related to the idea of reincarnation, which developed in the Upanishads philosophy. While soul migration means the rebirth of the soul in the earthly body after death for the individual, it points to the doomsday and renewal of the universe, in other words, to the universal soul migration in the idea of the age of kalpas. The principle of rebirth in reincarnation is karma. Karma is the principle that determines how the soul will stay in heaven and hell and be reborn to earth. The cycle of rebirth means constant prolongation of suffering. The cycle of rebirth means constant prolongation of suffering. Therefore liberation, that is moksha, is required. Moksha is ultimate eternity and freedom. Because liberation from the death-birth cycle means reaching the Absolute One, the only infinity that is the beginning of everything. For this reason, it has been one of the aims of the study to clarify the relationship of moksha, which means soul migration and getting rid of it, with the idea of death.

The birth (beginning, creation) meaning of death in Hinduism affects life more deeply than other religions due to the idea of reincarnation. Therefore, death is not an end but a new life. The Hindu funeral ritual was also shaped accordingly. The cremation of the corpse is a sacrificial offering to Agni to ease the soul’s passage to the other world. Fire is the flame of Brahman. When it comes to the apocalypse, it is the death of the universe and the reason for its rebirth. This might be called the rebirth of the universe or the universal reincarnation. Therefore, reincarnation in Hinduism is also directly related to the idea of the rebirth of the universe. According to this, universal death and birth is the breaking and re-creation of the apocalypse. The death and birth of the universe becomes clear in terms of kalpa and yuga. While reincarnation gives the meaning of new kalpa to the apocalypse of the universe, it also carries the meaning of renewal. Now is the age of Kali Yuga. Kalki will bring about the apocalypse of this age. Vishnu renews the universe at the beginning and end of every Kalpa. This renewal means a return to the origin, the origin of the apocalypse and creation. However, this return does not mean reaching the Absolute One in the universal sense. It is simply the renewal of the universe by returning to its beginning.

In Hinduism, it is the soul that is immortal, while the body belongs to the material realm, and therefore it is the body that is burnt and sacrificed in the funeral ritual, but there is also the correction of the soul. This correction continues until the soul merges with the Absolute Spirit in the wheel of samsara.

When salvation takes place, the material aspect of the universe and the human within it will remain in the material realm, but the essence of the souls comes from the Absolute One before the divine realm, so it will reach it when the souls are saved. Therefore, when the four yugas are over, the apocalypse will take place. For this reason, yugas can be described as universal reincarnation. Brahma will remain with the truly liberated souls. However, this universe with divine creation and divinity-sanctity will continue to exist without its reality. Unity with the absolute god Brahman is the liberation of the soul from the wheel of samsara.